

'Bûter, brea en griene tsiis', wat is echt Fries?

Een onderzoek naar de constructie van een Friese Identiteit aan de hand van het
Fries Museum in de periode van 1877 tot het heden

Naam: Rutger Hoekstra
Studentnummer: 4025393
Begeleider: Britta Schilling
Masterscriptie
Master: Cultuurgeschiedenis
van Modern Europa
Datum: 26 juni 2017
Aantal woorden: 21.847

Inhoudsopgave

Abstract.....	3
Inleiding.....	4
1. De historische tentoonstelling van 1877	14
1.1 De ontwikkeling	15
1.2 Voorwerpen	19
2. De periode van 1878 tot 1952	31
2.1 Tentoonstellingen.....	32
3. De periode na 1952	54
3.1 Veranderingen in 1952	55
3.2 Tentoonstelling het Kinderportret in Noordelijk Nederland in de 16 ^e en 17 ^e eeuw 1954.	57
3.3 De meest iconische voorwerpen van het Fries Museum.....	59
3.4 De tentoonstellingen in de laatste jaren	67
Conclusie	74
Literatuurlijst	80
Bijlage 1: Plattegrond van de Historische Tentoonstelling.....	86
Bijlage 2: Twee afbeeldingen van de <i>Historische Tentoonstelling</i>	87

Abstract

This thesis focuses on the constructing of Frisian identity by the Fries Museum in the period from 1877 until now.

The different features of the Frisian identity are analysed by looking at several exhibitions. The different subjects of the exhibitions as well as the objects of those exhibitions are analysed, and continuity and discontinuity will be addressed. Chapter 1 discusses the *Historische Tentoonstelling* of 1877. Chapter 2 focuses on the period from 1881 till approximately 1952. The period from 1952 till the present day is analysed in the final chapter.

The conclusions from this thesis not only contribute to the analysis of regional identities in the Netherlands, but can also be used in a broader context. Research on identity in language-based minorities in Spain or Germany, for example, would also benefit from the approaches used in this thesis.

Inleiding

In april 2016 is een onderzoek gedaan naar de Friese identiteit onder het Fries Burgerpanel. Bijna drie kwart van de respondenten waren van mening dat er zoiets bestaat als de Friese identiteit. De taal, cultuur, tradities en mentaliteit werden door de leden van het burgerpanel het meest genoemd als onderdelen van de Friese identiteit. Het panel noemde bijvoorbeeld de Friese Elfstedentocht, het Friese landschap, de Friese taal, het schaatsen, het kaatsen, het volkslied en Grutte Pier als onderdelen van deze Friese identiteit.¹

De burgers van Friesland zijn het dus wel eens dat er een huidige Friese identiteit bestaat en zij hebben ook al onderdelen van deze identiteit genoemd. Maar waar komt deze identiteit vandaan? In dit onderzoek wordt gekeken in hoeverre een belangrijke, regionale en culturele instelling, het Fries Museum, sinds haar oprichting in 1877 een rol speelde in de vorming van een Friese identiteit en uit welke onderdelen deze identiteit dan bestaat.

Het Fries museum is een voortvloeisel uit de oprichting van de Provinciaal Friesch Genootschap ter Beoefening der Friesche Geschied-, Oudheid- en Taalkunde. Deze werd opgericht in 1827 en heeft ervoor gezorgd dat de Friese identiteit bewaard is gebleven. Voor alle voorwerpen die binnenkwamen bij dit genootschap richtte zij in 1853 het Provinciaal Friesch Kabinet van Oudheden op. Hier konden typisch Friese voorwerpen ingeleverd worden waarna ze tentoongesteld werden. De opvolger van dit Kabinet was het Fries museum, dat in 1881 werd opgericht.²

K. Jacobs-de Boer stelt dat de nationalistische beweegredenen belangrijk zijn geweest voor de oprichting van het Fries Museum, net als het Friesch Genootschap en Het Kabinet. Zij zegt hierover namelijk dat het behouden en het tentoon stellen van culturele objecten of historische voorwerpen iets toe kunnen

¹ Fries Burgerpanel, *De Friese identiteit volgens het Fries burgerpanel* (Fryslân, 2016) 1, 3, 4 en 5.

² Fries Museum, 'Geschiedenis' (Versie 24 februari 2017), <https://www.friesmuseum.nl/over-het-museum/geschiedenis/> (Z.J.)

voegen aan het 'Fries, nationale, culturele gevoel'.³ Dit is het onderwerp van dit onderzoek.

In dit onderzoek wordt gekeken in hoeverre het Fries Museum een Friese identiteit gecreëerd heeft. Collecties en topstukken door de jaren heen worden geanalyseerd en er wordt ingegaan op de vraag waarom het Fries Museum deze heeft uitgekozen. Daarnaast wordt gekeken uit welke onderdelen deze Friese identiteit dan bestaat en of dit overeenkomt met de huidige academische theorieën over Friese identiteit.

Theoretisch kader

Twee belangrijke theorieën worden gebruikt om de constructie van de Friese identiteit te analyseren: de werken van Eric Hobsbawm en Benedict Anderson. Laatstgenoemde ontwikkelde een theorie waarbij een nationale identiteit gezien kon worden als een construct. Deze constructie helpt de regering om binnen een land een nationale eenheid te creëren onder de burgers. Hoewel Anderson zich vooral bezig houdt met de drukpers kon deze nationale eenheid door verschillende instrumenten bereikt worden. Denk hierbij bijvoorbeeld aan media, educatie of musea. Identiteit is dan ook geen vaststaand iets, het is veranderlijk en maakbaar.⁴

Anderson ziet nationaliteit en de natie als iets dat bedacht is, vandaar de titel van zijn boek. De natie is een bedacht concept, waarvan de grenzen net zo bedacht zijn als de connectie tussen de burgers van een land. In Nederland in de negentiende eeuw bijvoorbeeld, waren er weinig mensen uit Groningen die mensen uit Zeeland kenden, maar toch voelden ze zich verbonden met elkaar. Deze verbondenheid kwam door het idee van een natie. Als onderdeel van dezelfde natie was er een band tussen hen ontstaan, terwijl deze natie in feite op weinig was gebaseerd.⁵

³ K. Jacobs – de Boer, *Moai sûnder wjergera: Over de beweegredenen die geleid hebben tot de oprichting van Het Genootschap, Het Kabinet en Het Fries Museum* (Augustinusga, 1999)

⁴ Simon Gunn, *History and Cultural Theory* (London/New York: Routledge, 2006), 131, 132 en 136.

⁵ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and spread of nationalism* (London, 2006) 5, 6 en 7.

In Nederland voltrok dit proces zich door de drukpers. In de producten van deze drukpers kwam het idee van een gezamenlijk Nederland naar voren en dit zorgde voor een nationale eenheid en een nationale identiteit.⁶ Dit proces kan zich ook ontwikkelen op een lager niveau dan de natie. Dan gaat het over een regionale identiteit, die op eenzelfde manier geconstrueerd kan worden. We kunnen dit proces van identiteitsconstructie dus ook herkennen én analyseren op regionaal niveau, als we kijken naar drukpers, musea, media of educatie.

De theorie van Hobsbawm, bekend van het boek *Invention of Tradition*, stelt dat tradities waarvan gedacht wordt dat ze heel oud zijn en kenmerkend zijn voor bijvoorbeeld een natie, helemaal niet zo oud zijn. Dit betekent dat tradities op een gegeven moment bedacht zijn om de verbinding binnen een natie te vergroten. Een traditie, zoals het Nederlandse Koningshuis bijvoorbeeld, kan ervoor zorgen dat veel burgers van een land zich verbonden voelen met de natie en dus ook met andere burgers van het land.⁷

Goffe Jensma, hoogleraar aan de universiteit Groningen, stelt dat er al een Friese identiteit geconstrueerd werd in de negentiende eeuw. Jensma wil in zijn boek *Het Rode Tasje* bewijzen dat deze constructie van de identiteit niet door het 'gewone' volk wordt gedaan, maar dat het juist uitsluitend de 'burgerlijke elite' van Friesland is die deze identiteit maakt. Volgens Jensma werd Friesland in de eerste helft van de negentiende eeuw 'uitgevonden' door oude elementen een nieuwe betekenis te geven. De insteek die hij hanteert in zijn boek is dan ook de Friese identiteit te onderzoeken in de context van burgerlijke cultuur die overal in Europa opkwam.⁸

Jensma beschrijft verder in zijn boek een situatie waarbij een man van de hogere klasse in zijn woonkamer zit. De gordijnen zijn gesloten waardoor hij afgescheiden wordt van de buitenwereld. Dit is volgens Jensma een metafoor voor de Friese burgerlijke cultuur in de negentiende eeuw. Door de gordijnen konden de mensen buiten het huis niet volledig gezien worden, maar werd hen

⁶ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and spread of nationalism* (London, 2006) 5, 6 en 7

⁷ Eric Hobsbawm en Terence Ranger, *The Invention of Tradition* (Cambridge, 1983) 1 – 6.

⁸ Jensma, G. *Het Rode Tasje van Salverda: Burgerlijk bewustzijn en Friese identiteit in de negentiende eeuw* (Leeuwarden, 1998) 20, 21, 26, 32 en 33.

wel namen toegekend. Ze werden 'arbeiders' en 'Friezen' genoemd.⁹ Jensma is er dus heel duidelijk in dat de burgerlijke, hogere klassen bepaalden wat Fries was en daarmee ook de Friese identiteit construeerden.

Deze burgerlijke cultuur verenigde zich in de negentiende eeuw veel in genootschappen en in Friesland was dit niet anders. Jensma stelt dat in deze genootschappen de leden overgaan op '(taal)wetenschappelijke arbeid, tot literair werk, kortom tot het genereren en mobiliseren van Friese identiteit'.¹⁰ Hier komt dus wederom naar voren dat het de burgerlijke cultuur van Friesland is die de Friese identiteit bepaalt.

Maar wat houdt deze Friese identiteit volgens de genootschappen dan in? De Friese beweging ziet deze Friese identiteit in het 'naïeve plattelands-Fries'. Een Fries vind je veel sneller op het platteland dan in de stad. Deze boeren spreken een andere vorm van het Fries omdat ze het Fries hebben verbasterd met het boers. Daar komt ook nog eens bij dat de meeste plattelanders helemaal niet doorhebben dat zij zo authentiek Fries zijn gebleven. Volgens Jensma waren de hogere klassen Fries, omdat ze het heel graag wilden zijn, terwijl de boeren en mensen op het platteland Fries waren omdat ze het instinctief zijn.¹¹

Philippus Breuker, oud-hoogleraar aan de universiteiten Leiden en Amsterdam, gaat van een heel andere gedachte uit in zijn boek *Opkomst en bloei van het Friese Nationalisme*. Zo ziet hij al een begin van Fries nationalisme in de achttiende eeuw, zo rond 1740. Hij gaat verder door te zeggen dat Friese identiteit in zijn boek behandeld wordt als cultuurnationalisme, dit in tegenstelling tot Jensma, die voor burgerlijke cultuur kiest zoals hierboven beschreven. Breuker ziet de Friese identiteit geconstrueerd worden door belangrijke personen, bijvoorbeeld op het gebied van literatuur.¹²

Breuker zet zich dus af van de theorieën van Goffe Jensma. Dit terwijl in zijn boek het verschil tussen beide wetenschappers helemaal niet zo groot lijkt. Bij Breuker is een grote rol weggelegd voor belangrijke personen uit de Friese midden- en hogere klassen. De familie Halbertsma bijvoorbeeld heeft een

⁹ Jensma, G. *Het Rode Tasje*, 189, 190.

¹⁰ Jensma, G. *Het Rode Tasje*, 199.

¹¹ Jensma, *Rode tasje*, 200.

¹² Breuker, P. *Opkomst en bloei van het Friese nationalisme, 1740 – 1875* (Leeuwarden, 2014) 26, 440-445.

belangrijke rol gespeeld in de Fries-nationalistische beweging. Dit omdat zij veel betekend hebben voor de Friese literatuur in de negentiende eeuw en het is hierin dat Breuker het Fries-nationalisme vooral herkent. Literatuur is in zijn ogen heel belangrijk.¹³

Deze pogingen om de Friese identiteit te analyseren en te verklaren, kunnen aangevuld worden door een onderzoek naar de Friese identiteit in het Fries Museum. Dit onderzoek kan veel toevoegen aan het debat rondom deze constructie omdat er niet vaak stilgestaan wordt bij deze rol van musea, terwijl deze niet onderschat moet worden.

Zoals hierboven wordt genoemd zit het verschil dan ook niet zozeer in de klasse die zich het meest actief inzet voor de Friese identiteit, maar zit het verschil veel meer in de periodisering. Zo ziet Breuker al een begin van het Fries nationalisme bij de opkomst van het bredere proces van nationalisme in Europa. In de achttiende eeuw vindt dit al plaats en het is binnen de politiek, de wetenschap en de kunst dat dit het meest tot uitdrukking komt. Dit proces trekt zich door tot ongeveer 1875 wanneer nationalisten door Friese klederdracht aan te trekken bij koninklijke bezoeken hun identiteit tonen.¹⁴

Als we kijken naar de kenmerken van de Friese identiteit zijn er meerdere overeenkomsten tussen Breuker en Jensma te herkennen. Waar Jensma de Friese identiteit heel sterk koppelt aan het platteland en de tegenstelling met de stad, doet Breuker hier hetzelfde. Breuker stelt namelijk het volgende: 'Friesland was weer landelijkheid, intimiteit en gemeenschap, Holland stedelijke cultuur en individualisme.'¹⁵ De duidelijkste overeenkomst tussen beide theorieën zit hem dus in het plattelandse karakter van de Friese identiteit. Dit wordt bij Jensma dus bepaald door de stedelijke burgerij, terwijl deze stedelijke burgerij bij Breuker juist een Hollands kenmerk is. Dit maakt het direct het grootste verschil tussen beide auteurs.

Of een Fries-nationale identiteit in de achttiende of de negentiende eeuw tot stand kwam kan door de tijdsperiode die voor dit onderzoek is gekozen geen antwoord gegeven worden. Wel kan beargumenteerd worden dat het Fries

¹³ Breuker, *Opkomst en bloei van het Fries nationalisme*, 440 – 445.

¹⁴ Breuker, *Opkomst en bloei*, 443, 444.

¹⁵ Breuker, *Opkomst en bloei*, 444.

Museum als instituut een rol heeft gespeeld in dit proces van Friese identiteit in de negentiende eeuw. Het is duidelijk dat het platteland en de tegenstelling tussen het platteland en de stad een kenmerk is van de Friese identiteit. Daarnaast is het duidelijk dat er met de wereldwijde opkomst van het nationalisme ook een roep was naar Fries nationalisme. Het is in dit kader dat ik onderzoek ga doen naar de constructie van identiteit door het Fries Museum.

Er is gekozen voor het Fries Museum omdat een museum volgens Flora Kaplan een medium is geweest voor burgers om zelfbewust te worden. Kaplan is van mening dat de collecties van musea in het verleden een belangrijke rol hebben gespeeld in het 'maken van een nationale identiteit'. Het zorgde ervoor dat een volk zich verenigde, dat de kans op conflicten verkleind werd en dat politieke stabiliteit en continuïteit gewaarborgd werd.¹⁶

Verder stelt Kaplan dat musea opkwamen in de Westerse, democratische natiestaten. Musea waren instituten waar een sociale groep hun idealen en ideeën probeerde uit te dragen. Daar komt bij dat het de burgers vaak vrij stond om het museum te bezoeken. Dit zorgde ervoor dat de kennis vaak onder een groot publiek beschikbaar werd. De objecten die getoond worden in een museum, zijn gekozen om een bepaalde macht, rijkdom of doel te tonen.¹⁷

Susan Crane stelt dat het preservareren in een museum ervoor zorgt dat het geheugen van hele culturen door representatieve objecten te selecteren die 'het verdienen' om behouden, herinnerd en vereerd te worden, behouden blijft. Deze herinneringen worden dan onderdelen van identiteit, zelfs voor individuen die op een andere manier helemaal geen connectie met de objecten hebben.¹⁸ Dit is interessant voor dit onderzoek omdat ik specifiek hier naar ga kijken.

Daarnaast behandelt Crane in haar boek ook de theorieën van Pierre Nora, waarover ze zegt dat hij musea en monumenten ziet als plekken die ontstaan zijn in de negentiende en twintigste eeuw omdat het collectief

¹⁶ Flora E. S. Kaplan, 'Introduction', in: Flora E. S. Kaplan (red.), *Museums and the making of ourselves* (London, 1996) 1 – 16, aldaar 1, 2.

¹⁷ Flora E. S. Kaplan, 'Introduction', in: Flora E. S. Kaplan (red.), *Museums and the making of ourselves* (London, 1996) 1 – 16, aldaar 2, 3.

¹⁸ Crane, S. A. *Museums and Memory* (Stanford, 2000) 3.

geheugen niet meer kan functioneren op een natuurlijke of organische manier. Hierdoor maken deze *'sites of memory'* dus een kunstmatig verleden.¹⁹

De theorieën van nationale identiteit en collectief geheugen en herinnering samen vormen de basis van dit onderzoek. De gedachte dat identiteit iets is wat geconstrueerd wordt is hierbij essentieel omdat dit proces dan geanalyseerd kan worden. Uit welke elementen bestaat deze Friese identiteit en hoe vertaalt zich dat naar de tentoonstellingen?

Het antwoord op deze vraag zal gegeven worden door meerdere tentoonstellingen en catalogi te bekijken van het Fries Kabinet en het Fries Museum. Het eerste hoofdstuk zal een korte geschiedenis bieden van *Het Genootschap, Het Kabinet* en *het Fries Museum*. Daarna zal aan de hand van tentoonstellingen gekeken worden in hoeverre er een Friese identiteit geconstrueerd wordt door het museum. Het eerste hoofdstuk heeft de Historische Tentoonstelling van 1877, ter viering van het 50-jarig bestaan van *Het Genootschap*, als onderwerp.

Het tweede hoofdstuk zal gericht zijn op de tentoonstellingen na 1881 tot aan 1952. Het is namelijk in 1952 dat er belangrijke hervormingen plaatsvonden in het museum, wat het mogelijk maakte om de algehele opzet te veranderen. In deze periode zijn veel tentoonstellingen geweest. De selectie van de tentoonstellingen is gemaakt op basis van het aanwezige materiaal.

Het laatste hoofdstuk gaat over de periode van 1952 tot nu. Het hoofdstuk opent met een korte beschrijving van de veranderingen in het jaar 1952 en aansluitend worden de relevante tentoonstellingen behandeld. In dit hoofdstuk worden veel tentoonstellingen van de laatste vijf jaar te behandeld. Hoewel er inhoudelijk weinig informatie over te vinden is, geven deze tentoonstellingen een goed beeld van de ontwikkeling die het Fries Museum heeft doorgemaakt. Daarnaast is het ook interessant om de tegenwoordige tijd te bespreken omdat het proces van identiteit niet ophoudt.

¹⁹ Crane, *Museums and Memory*, 6.

Methodologie

Zoals hierboven beschreven wordt, is het Fries Museum voortgekomen uit een Genootschap dat daadwerkelijk de Friese identiteit wilde bevorderen en behouden. Dit komt ook naar voren in de doelstellingen van het Kabinet en het latere Fries Museum.

Ludmilla Jordanova stelt dat musea 'een krachtige fictie construeren en in een leven houden'. Dit concludeert zij door te kijken naar musea die als onderwerp jeugd hebben. Hierin is volgens haar geen aandacht voor klassenverschillen en kinderarbeid. Hierdoor creëert het museum dus een beeld van het verleden dat niet klopt omdat hij onvolledig is. Jordanova beschrijft dat deze processen vaak onbewust zijn en dat er dus geen schuld is, maar we moeten ons er bewust van worden.²⁰ Ze stelt dat we reflectiever moeten worden over musea. We moeten volgens haar kijken naar de relatie tussen museum en 'parent societies'.²¹ In dit onderzoek wordt dit geanalyseerd. Er wordt gekeken naar de samenleving en de rol die het Fries Museum daarin speelt.

Susan Crane stelt dat we musea bezoeken om onszelf te leren kennen. Door te kijken wat er symbolisch of kenmerkend is voor onze identiteit, leren we onszelf beter kennen.²² Omdat we dit weten, kunnen we ook kijken naar de manier waarop identiteit dan geconstrueerd wordt door musea. We kunnen analyseren welke voorwerpen er centraal staan en wat deze betekenen voor de identiteit van het museum en de regio waar het zich in bevindt. Ook kunnen we kijken naar de onderwerpen die centraal staan in beeldhouwwerken of schilderijen en wat dit betekent voor de Friese identiteit.

Dit onderzoek maakt gebruik van catalogi van de tentoonstellingen uit het verleden. Door in eerste instantie te kijken naar de onderwerpen van deze tentoonstellingen kan soms al iets gezegd worden over de Friese identiteit. Een ander positief punt van de catalogi is dat er vaak een korte beschrijving van de voorwerpen in staat. Door zowel naar de onderwerpen als de voorwerpen te kijken kan een goed beeld gevormd worden van de identiteit.

²⁰ Jordanova, L. *Objects of Knowledge: A historical perspective on museums* in: Peter Vergo (red.), *The new Museology* (London, 1989) 22 - 40, aldaar: 31 en 32.

²¹ Jordanova, *Objects of Knowledge*, 40.

²² Crane, *Museums and Memory*, 12, 13.

Het werken met catalogi heeft ook nadelen. Zo is in bijna geen enkele catalogus een plattegrond verwerkt met de opzet van de tentoonstelling en de plek van de voorwerpen daarin. Een ander nadeel is dat er in veel gevallen maar een summiere beschrijving van de voorwerpen in staat. Door gebruik te maken van krantenartikelen is geprobeerd om te kijken welke voorwerpen het belangrijkste waren, of welke objecten het meeste indruk hebben gemaakt. Hierdoor kan er toch iets gezegd worden over de invloed van de tentoonstellingen, al moet deze beperking altijd in het achterhoofd gehouden worden.

Het onderzoek bekijkt welke voorwerpen het Fries Museum gebruikt om deze Friese identiteit te tonen. Daarna wordt geanalyseerd in hoeverre dit klopt en welke voorwerpen dat dan precies zijn.

Valorisatie

Identiteit is een steeds belangrijker wordend concept tegenwoordig. Er is veel aandacht vanuit de politiek voor het vraagstuk van nationale identiteit. Zo was één van de debatthema's tijdens de vorige verkiezingen in 2017 de Nederlandse identiteit. De roep om de Nederlandse identiteit te beschermen werd een belangrijke factor in de verkiezingen.²³

Dat ook het vraagstuk Friese identiteit leeft komt naar voren uit de anekdote waar dit thesis mee begint. Het verband tussen Nederlandse en Friese identiteit is dus dat ze beide geconstrueerd zijn en daarmee ook op dezelfde manier geanalyseerd kunnen worden.

Door te onderzoeken hoe in het verleden getracht is om de Friese identiteit te representeren en daarmee te creëren, kan datzelfde ook gedaan worden bij andere regionale musea. Door te kijken welke aspecten van een identiteit benadrukt worden door het Fries Museum en door de effecten daarvan te zien, kan gekeken worden hoe de regionale identiteiten binnen Nederland of zelfs Europa eventueel gecreëerd worden.

²³ Romana Abels, 'De Nederlandse identiteit beheerst alle politieke debatten', (26 februari 2017) <https://www.trouw.nl/democratie/de-nederlandse-identiteit-beheerst-alle-politieke-debatten~a728e41d/> (20 juni 2017)

Regionale identiteit werd vooral in de achttiende en negentiende eeuw belangrijk door de snelle industrialisatie en verstedelijking van het Nederlandse landschap. Ook tegenwoordig is het lastig een regionale identiteit te herkennen, al is dat in bijvoorbeeld Friesland wel sterker aanwezig dan in de Randstad.

Door dit onderzoek wordt deze regionale identiteit van Friesland meer in kaart gebracht. Ook is het mogelijk dat het onderzoek zorgt voor nieuwe inzichten in de identiteitsvormende rol van musea. Een ander belangrijk aspect van het onderzoek is de aandacht voor regionale minderheden. Dit kan op een Europees vlak ook nieuwe inzichten bieden voor de Baskische of Catalaanse identiteit. Het biedt handvaten om in de regionale musea onderzoek te doen naar de identiteitsvormende rol van musea.

De identiteitsvormende rol van musea is iets waar de laatste jaren vaker de nadruk op wordt gelegd. Zo koos het Rijkmuseum er in 2015 al voor om termen als 'eskimo, neger en indianen' aan te passen omdat ze niet meer van deze tijd waren.²⁴ Ook heeft de nieuwe directeur van het Rijkmuseum in 2017 besloten dat er vanaf 2020 een tentoonstelling te zien zal zijn over het slavernijverleden van Nederland, die kritische vragen stelt over dit verleden. Volgens de Volkskrant is dit een breuk met de directeuren voor hem omdat deze het niet aandurfdn om een discutabele tentoonstelling op te zetten.²⁵

Wat deze voorbeelden laten zien is dat een museum nog steeds gezien wordt als een bepalend instituut. Het voorbeeld van de tentoonstelling van 2020 laat ook zien dat identiteit veranderbaar is. Het imago van de Nederlandse Gouden eeuw verandert door de opkomst en emancipatie van sociale groepen. Deze emancipatie maakt het nodig dat een aanpassing van de Nederlandse identiteit plaatsvindt. Deze rol die musea hebben, kan door dit onderzoek beter naar voren komen omdat er gekeken wordt naar het belang van deze rol door de geschiedenis heen.

²⁴ Joop.nl 'Rijkmuseum neemt afscheid van negers, eskimo's en indianen'. (9 december 2015) <https://joop.vara.nl/nieuws/rijksmuseum-neemt-afschied-van-negers-eskimo-s-en-indianen>, geraadpleegd 11 juni 2017.

²⁵ Wieteke van Zeil, 'Nieuwe directeur Rijkmuseum breekt met verleden en maakt tentoonstelling over slavernij' (10 februari 2017) <http://www.volkskrant.nl/wetenschap/nieuwe-directeur-rijksmuseum-breekt-met-verleden-en-maakt-tentoonstelling-over-slavernij~a4460392/>, (11 juni 2017).

1. De historische tentoonstelling van 1877

'Ik drink op den bloei en de welvaart van dat kleine plekje grond, welks heden en verleden ons zoo aangenaam en leerzaam heeft bezig gehouden: Leve Friesland!'²⁶

Het citaat hierboven is het slot van een boek over de ervaringen van vier bezoekers van de Historische Tentoonstelling van 1877. Het citaat is kenmerkend voor het grote succes dat de tentoonstelling was. Zoals hiervoor al beschreven wordt, komt de historische tentoonstelling niet uit de lucht vallen. In 1875 besloot het Fries Genootschap dat er twee jaar later een tentoonstelling gehouden moest worden in Leeuwarden. Dit zou dan een mooie viering kunnen zijn van het 50-jarig bestaan van het Genootschap.²⁷

Deze tentoonstelling staat dan ook centraal in dit hoofdstuk. Er wordt gekeken naar de ontwikkeling van de tentoonstelling, hoe het allemaal verliep en als belangrijkste zal er gekeken worden naar de voorwerpen die in 1877 getoond werden. Het zijn deze voorwerpen die volgens het Fries Genootschap kenmerkend zijn geweest voor de Friese identiteit en cultuur. Door deze voorwerpen te bekijken, kan er iets gezegd worden over deze identiteit.

²⁶ Jan van der Veen, *Herinneringen aan de historische tentoonstelling van Friesland in 1877* (Franeker, 1878)

²⁷ Jacobs – de Boer, *Moai sûnder wjergera*, 42.

1.1 De ontwikkeling

De voorwerpen die tentoongesteld werden tijdens deze Historische Tentoonstelling zijn in de jaren daarvoor al verzameld door het Fries Genootschap. Deze Historische Tentoonstelling werd gehouden in het Koninklijk Paleis aan het Hofplein. In 27 kleine en grote vertrekken stonden bijna alle ingezamelde voorwerpen. In tegenstelling tot de musea van nu was er geen vaste volgorde waar de mensen in moesten lopen. Ook was er geen duidelijke afscheiding tussen de verschillende vertrekken. Van een goed afgescheiden archeologische afdeling was dus bijvoorbeeld geen sprake. Een verklaring voor het ontbreken van de afscheiding en de route wordt ook gegeven door het Fries Genootschap. Er was simpelweg een gebrek aan ruimte in het Koninklijk Paleis door de overdaad aan voorwerpen die ze wilden tonen. Dit zorgde ervoor dat de ruimtes niet overzichtelijk ingedeeld konden worden.²⁸ Voor het overzicht zijn twee plattegronden toegevoegd als bijlage aan dit onderzoek (Bijlage 1). Op deze plattegronden is duidelijk te zien hoeveel kamers er waren.

De tentoonstelling bestond uit verschillende vertrekken die in elkaar overliepen. Er waren geologische vertrekken, maar ook cartografische vertrekken. Cartografische vertrekken bestonden vooral uit historische en topografische kaarten. Ook waren terpvondsten, schilderijen, meubels, gereedschappen, keukengerei en bijvoorbeeld zilverwerk te bewonderen. Een belangrijke toevoeging over de Historische Tentoonstelling is wel dat moderne kunstuitingen niet getoond werden, omdat deze niet voortkwamen uit de Friese geschiedenis. Alleen historische Friese voorwerpen mochten tentoon gesteld worden.²⁹

Van de al aanwezige voorwerpen werd in 1875, nog voor de Historische Tentoonstelling, al een catalogus gemaakt van de meest bijzondere voorwerpen. De catalogus was verdeeld in de volgende onderwerpen: Bouwkundige sieraden van Bolsward, Galerij of Kraak in de kerk van Oosterend, voorwerpen uit terpen te Hallum, urnen uit terpen in het kabinet van Oudheden, zegels uit de

²⁸ Jacobs – de Boer, *Moai sûnder wjergera*, 43.

²⁹ Ibidem

Middeleeuwen, grafstenen, oudheidkundige voorwerpen, de schat van Wieuwerd en de kanselarij te Leeuwarden.³⁰

Opvallend in deze catalogus is de grote aandacht voor het schaatsen. Zo stelt de catalogus dat het schaatsen een populaire sport was in het Friesland van de twaalfde eeuw. De sport werd in die periode wel anders beoefend. Zo was er een stok nodig om mensen vooruit te duwen, voordat mensen eeuwen later erachter kwamen dat zij zelf de schaatsen zo scherp konden maken dat ze zichzelf vooruit konden bewegen. Het waren dan ook geen echte schaatsen, of zelfs ijzeren voorwerpen waarop geschaatst werd, maar meestal beenderen van overleden dieren. Deze werden dan gebruikt om op te 'schaatsen'.³¹

Het is interessant om te zien dat er veel aandacht uitgaat naar het fenomeen schaatsen, maar ook naar de vele vondsten die gedaan zijn in de terpen in Friesland. Hieruit komt naar voren dat er veel munten gevonden zijn, objecten die een rol hebben gespeeld in de Historische Tentoonstelling van 1877.

Ongeacht de al in grote getale aanwezige voorwerpen, werd er toch een verzoek gedaan aan de inwoners van Friesland om zoveel mogelijk Friese(!) voorwerpen op te sturen. Hier werd op grote schaal gehoor aan gegeven. Volgens C. Boschma, vroeger directeur van het Fries Museum, gaven 'inklusief de Koning, het Antiquarisch Kabinet en het Fries Genootschap 1500 inzenders' voorwerpen om tentoon te stellen in 1877.³² Er was dus een grote belangstelling vanuit de burgers om van deze Historische Tentoonstelling een succes te maken.

Het grote succes blijkt ook wel uit de bezoekersaantallen. Concrete bezoekersaantallen van de tentoonstelling zijn niet bekend, maar volgens Boschma schreven de kranten over grote drukte. Dit kwam enerzijds door de pure interesse van de burgers, maar anderzijds ook door een kermis die dicht bij het koninklijk paleis stond. Hierdoor kon er makkelijk van de kermis naar de tentoonstelling gegaan worden.³³

³⁰ W. Eekhof, *Friesche oudheden: afbeeldingen van merkwaardige voorwerpen van wetenschap en kunst, gevonden in de archieven, kerken, kasteelen, terpen enz. Van Friesland* (Leeuwarden, 1875) 60.

³¹ W. Eekhof, *Friesche oudheden: afbeeldingen van merkwaardige voorwerpen van wetenschap en kunst, gevonden in de archieven, kerken, kasteelen, terpen enz. Van Friesland* (Leeuwarden, 1875) 30, 31.

³² Boschma, 'Historische Tentoonstelling 1877, *De Vrije Fries* 1977, 24.

³³ Boschma, 'Historische Tentoonstelling', 26.

Uit welke sociale klasse de toeschouwers kwamen is volgens Boschma moeilijk te zeggen. Wel is bekend dat toen er financieel genoeg succes was behaald door de tentoonstelling, er kaartjes aangeboden werden voor een kwartje. Een beduidend lager bedrag dan de gulden die een kaartje oorspronkelijk kostte. Deze kwartjeskaarten konden dan alleen gekocht worden door arbeiders. Uiteindelijk is wel te zien dat er drie keer zoveel guldenkaartjes verkocht zijn als kwartjeskaarten. Ook is nog de mogelijkheid geboden aan wezen boven de twaalf jaar om de tentoonstelling kosteloos te bezoeken.³⁴ Het is dus moeilijk te zeggen hoeveel mensen daadwerkelijk de tentoonstelling hebben bezocht en hoe deze sociaal verdeeld waren. Ad de Jong spreekt in zijn boek over musealisering in Nederland dat het bezoekersaantal rond de 40.000 heeft gelegen.³⁵

Wel is met zekerheid te zeggen dat de tentoonstelling een succes is geweest met het oog op andere bronnen. Bijvoorbeeld door de grote hoeveelheid krantenberichten, *De Leeuwarder Courant*, maar ook andere Friese kranten en het *Algemeen Dagblad* schonken aandacht aan de tentoonstelling, is duidelijk dat er veel aandacht voor was.³⁶ Daarnaast leverde het voor het Fries Genootschap dus voldoende geld op om een eigen museumgebouw te kopen. In totaal werd er ruim 30.000 gulden omgezet aan entreegelden. 17.100 gulden was hiervan pure winst.³⁷ Dit financiële succes is nog een argument om te zeggen dat de Tentoonstelling een groot succes was.

Maar wat was nou de doelstelling van deze Historische Tentoonstelling? Volgens Boschma is dit moeilijk te zeggen. Over de doelstellingen van Het Kabinet, de voorganger van deze Historische Tentoonstelling, is wel iets meer te zeggen. Een van de initiatiefnemers van Het Kabinet, Joost Halbertsma, vond namelijk dat de Friezen uit zijn tijd, zich meer moesten gaan gedragen als de Friezen van vroeger. Het ging hem voornamelijk om de 'karaktervastheid van hun voorvaders'.³⁸ Karaktervastheid wordt in de tekst verder niet uitgelegd, maar kan geïnterpreteerd worden als vasthouden aan de idealen, maar ook het

³⁴ Ibidem, 30.

³⁵ Ad de Jong, *Dirigenten van de Herinnering: Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815 - 1940* (Nijmegen, 2001) 82.

³⁶ Boschma, 'Historische Tentoonstelling', 24.

³⁷ Boschma, 'Historische Tentoonstelling', 26.

³⁸ Ibidem, 28.

verzetten tegen verandering. Halbertsma was in mijn ogen dus van mening dat het verschil tussen de voorvaders van de Friezen en de huidige Friezen te groot was geworden en dat ze teveel verwijderd waren van hun essentie.

Het motief van Halbertsma voor Het Kabinet was dus bedoeld om de Friezen weer wakker te maken. Dit kan opgevat worden als een verwijzing naar de Friese identiteit. In zijn ogen is de Friese identiteit een identiteit uit het verleden. De karaktervastheid die hij noemt, die dus niet meer door de Friezen in zijn tijd werd beheerst, ziet hij daar als onderdeel van. Dit is iets wat niet per se terugkomt in de Historische Tentoonstelling, maar het geeft wel de doelstelling van de initiatiefnemers van de tentoonstelling weer. Door Friese oudheden te tonen wilden ze een overzicht geven van de Friese geschiedenis en hiermee heel duidelijk een identiteit creëren.

Deze doelstelling komt dan weer heel duidelijk overeen met de theorie van Anderson. Een (nationale) identiteit is iets wat geconstrueerd kan worden door instanties. Zoals een regering dat kan doen door bijvoorbeeld scholing of nationale helden, kan een museum dat doen door voorwerpen te tonen, die volgens het museum kenmerkend zijn voor de identiteit.³⁹ Dit kan dan veel makkelijker overgenomen worden door de burgers van een land.

³⁹ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and spread of nationalism* (London, 2006) 5, 6 en 7.

1.2 Voorwerpen

1.2.1 Algemeen

Zoals gezegd zouden er tijdens de tentoonstelling van 1877 Friese voorwerpen getoond worden. Over welke voorwerpen nou specifiek Fries waren, en daarmee dus in aanmerking kwamen voor de tentoonstelling, was uiteraard discussie. In deze paragraaf komt naar voren waar Het Genootschap voor gekozen heeft en welke argumenten daarvoor gebruikt werden.

In zijn boek over musealisering in Nederland stelt Ad de Jong dat er een commissie in het leven werd geroepen die moest bepalen wat wel en wat niet in de tentoonstelling kwam. De Jong noemt een discussie die hij als volgt beschrijft: 'Sommige leden vonden dat er een strikte scheiding gemaakt moest worden tussen Fries en niet-Fries en dat alleen ' zuivere' Friese voorwerpen op de tentoonstelling thuishoorden. Anderen zagen het als een onmogelijkheid een dergelijke scheiding aan te brengen.⁴⁰ Er waren leden die vonden dat sommige voorwerpen toch thuishoorden in de tentoonstelling, terwijl deze niet authentiek uit Friesland kwamen, maar wel kenmerkend waren voor Friesland. Uiteindelijk werd gekozen voor deze bredere benadering van het Friese erfgoed. Zo werden ook niet-Friese voorwerpen gebruikt in de tentoonstelling.⁴¹

De voorwerpen werden verdeeld over de 27 grote en kleine vertrekken die het paleis telde. In de inhoudsopgave van de *Gids voor de bezoekers der historische tentoonstelling van Friesland* staan er overigens maar 19. Er was dus geen duidelijke structuur of opbouw in de tentoonstelling, maar in zaal I was geologie het onderwerp. Daarna kwamen de Hindeloper kamer, afbeeldingen van Friesche steden en voorwerpen die te maken hadden met het Rooms Katholieke geloof. Ook waren er ruimtes voor het krijgswezen, schilderkunst, trouw- of knottedoeken, portretten, goudstukken, klederdracht en was er een keuken en een slaapkamer gemaakt. Ook was er een zaal waar het hoger onderwijs het onderwerp was. Naast de Hindeloper kamer was er ook nog een Amelander kamer.⁴²

⁴⁰ De Jong, *De Dirigenten van de herinnering*, 69.

⁴¹ De Jong, *Dirigenten van de herinnering*, 69, 70.

⁴² Fries Genootschap, *Gids voor de bezoekers der historische tentoonstelling van Friesland* (Leeuwarden, 1877) Inhoudsopgave.

Interessant is wel dat er een hele ruimte beschikbaar werd gesteld voor het hoger onderwijs. In de inhoudsopgave is duidelijk te lezen dat het hier gaat om de Universiteit van Franeker en het daarop volgende atheneum.⁴³ De Universiteit van Franeker werd namelijk in 1811 gesloten, waarna het Rijksatheneum in 1815 heropend werd. Deze werd in 1843 weer gesloten. Volgens De Jong zorgde dit voor frustratie onder de Friese burgers omdat zij het gevoel hadden dat zij achtergesteld werden omdat het intellectuele centrum van hen afgenomen werd.⁴⁴

Naast deze verwijzing naar het universitair verleden van Friesland was er ook aandacht voor Friese sporten. Op een gang was er ruimte voor voorwerpen, 'betrekking hebbende op Harddraverijen, hardzeil- en kaatspartijen'. In deze ruimte konden bezoekers dan ook zilveren en gouden zwepen vinden. Dit waren belangrijke prijzen in de paardensport. Ook een lijst met namen van deelnemers aan een schaatswedstrijd mocht niet ontbreken. Naast dit alles was er ruimte voor prijzen die hoorden bij de kaatsport, een authentiek Friese sport die tegenwoordig nog steeds gespeeld wordt. In de ruimte kon men bijvoorbeeld kaatsballen en afbeeldingen van belangrijke partijen vinden.⁴⁵

In zaal XIII was er ruimte voor klederdracht. Opmerkelijk hier is dat het vaak gaat om een Fries huis, Friese juffrouw of een Friese jurk, zonder duidelijke uitleg. Nog interessanter is dat in 13 schilderijen de hoofdpersoon een Duitse hoed draagt.⁴⁶ Het feit dat het expliciet genoemd wordt bij de beschrijving van een schilderij, zorgt ervoor dat we weten dat de Duitse hoed veel gebruikt werd in Friesland. Ook oorijzers worden als karakteristiek voor Friesland gezien en hadden dan ook een plek in de tentoonstelling.⁴⁷

Voor de volledigheid moet vermeld worden dat ongeveer 540 geologische voorwerpen te zien waren tijdens de Historische Tentoonstelling. In de Hindeloper Kamer waren dit er bijna tachtig, terwijl ongeveer 130 voorwerpen te maken hadden met Friese steden en bijzondere gebouwen in deze steden. 150

⁴³ Fries Genootschap, *Gids voor de bezoekers der historische tentoonstelling van Friesland*, Inhoudsopgave.

⁴⁴ De Jong, *Dirigenten van de Herinnering*, 80.

⁴⁵ Fries Genootschap, *Gids voor de bezoekers der historische tentoonstelling van Friesland*, 263, 264, 265, 266.

⁴⁶ Fries Genootschap, *Gids historische tentoonstelling*, 267, 268.

⁴⁷ De Jong, *Dirigenten*, 81.

voorwerpen waren te zien die iets te maken hadden met het Rooms-Katholieke geloof, terwijl bijna 300 objecten iets te maken hadden met het krijgswezen, de scheepsvaart of waterstaat. Bij de afdeling 'voorwerpen tot huiselijk gebruik' werden 172 voorwerpen getoond. 125 objecten waren te bewonderen die iets te maken hadden met de gebruiken rondom huwelijken in Friesland. Hierbij moet gedacht worden aan knottedoeken of trouwkisten, waarover later meer.⁴⁸

Er waren honderd portretten van adellijke en aanzienlijke Friese geslachten te bezichtigen, terwijl er ook bijna driehonderd objecten te zien waren die iets te maken hadden met andere geloven dan de Rooms-Katholieke. Het valt in ruimte 11 op dat er hier weer aandacht is geweest voor gebruiksvoorwerpen. Bijna 550 voorwerpen werden gebruikt in het dagelijks leven. Hierbij moet gedacht worden aan horloges, tabaksdozen, suikertafels, pijpekoppen en pijpen. Verder waren er nog ongeveer 125 objecten te bewonderen die iets lieten zien over de vorige bewoners van het paleis waar de tentoonstelling was, maar ook bijna 80 voorwerpen stonden centraal in de Amelander kamer.⁴⁹

Wat het meeste opvalt in de statistieken van de Historische Tentoonstelling is het hoge aantal voorwerpen voor dagelijks gebruik. Bij elkaar opgeteld zijn dit er ongeveer 750. Wanneer dit afgezet wordt tegen de meer 'klassieke' kunst, waarbij gedacht kan worden aan schilderijen en prenten, zijn dat er maar ongeveer 300. De grote aandacht voor de alledaagse voorwerpen is dus van belang voor de Friese identiteit. Enerzijds is het van belang omdat het Fries Genootschap ervoor gekozen heeft om deze voorwerpen allemaal tentoon te stellen, anderzijds omdat zoveel mensen de voorwerpen zelf opgestuurd hebben ter bezichtiging. Door het grote aantal inzendingen, dat steeds maar weer naar voren komt in de literatuur, kan gezegd worden dat het volk ook van mening is dat aandacht voor het alledaagse kenmerkend is voor de Friese identiteit.

In het tijdschrift *De Gids* van 1877 staat een beschrijving van de Historische Tentoonstelling door een inwoner van Holland. Hij beschrijft hierin

⁴⁸ Fries Genootschap, *Gids voor de bezoekers der historische tentoonstelling van Friesland*, Inhoudsopgave.

⁴⁹ Fries Genootschap, *Gids voor de bezoekers der historische tentoonstelling van Friesland*, Inhoudsopgave.

de opvallende voorwerpen die hij tegen is gekomen op de tentoonstelling. Zo stelt hij dat in de eerste ruimtes veel aandacht is voor de terpen, een typisch Fries verschijnsel waarbij de bewoners van een gebied een grondophoping hebben gemaakt om zo te ontsnappen aan het gevaar van het water.⁵⁰

De auteur vindt het ook belangrijk om het Friese wetboek, gemaakt in 1848, te noemen. Opmerkelijk is vooral de ruime beschrijving van de 'krijgszaal'. In dit vertrek waren portretten te vinden van bijvoorbeeld Wybe van Grovestins, Tjerk Hiddes de Vries en Rudolf Coenders. Eerstgenoemde speelde een rol in de strijd tussen de Schieringers en Vetkopers, terwijl beide laatstgenoemde heren meevochten in de oorlogen tussen het Nederland van de 17^e eeuw en Engeland. In het artikel uit *De Gids* komt dan ook naar voren dat het een vaderlandslievende Nederlander goed doet om ze te zien.⁵¹ Het Fries Genootschap was dus trots op de Friese inbreng in de oorlogen van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Het streefde in deze periode dan ook helemaal niet naar een zelfstandig Friesland.

De volgende ruimte had gebruiksvoorwerpen centraal staan, iets wat wij in latere tentoonstellingen ook gaan herkennen. Het gaat hier om geboortelepels en vorken. Deze konden ook gebruikt worden bij het eten van de typische maaltijd: pap of brij en aardappels en spek. In weer een andere ruimte stonden voorwerpen centraal die te maken hadden met het huwelijk. Er volgt een beschrijving van de geschiedenis van het huwelijk waarbij stilgestaan wordt bij het uithuwelijken van kinderen voor trouwschatten. De doosjes die daar symbool voor stonden, waren te bezichtigen in deze ruimte. Hier moeten ook de knottedoeken genoemd worden. Dit zijn doeken die gepresenteerd werden door de man aan een vrouw met wie hij wilde trouwen. Deze kreeg de keuze om de doek aan te nemen of te weigeren. Wanneer de vrouw de doek aannam, werd tot trouwen overgegaan.⁵²

Veel aandacht is er in het artikel ook voor de Hindeloper Kamer, maar omdat deze vrij uitgebreid later in dit hoofdstuk aan bod komt, zal deze nu niet behandeld worden.

⁵⁰ V. H., 'De Historische Tentoonstelling van Friesland', *De Gids* (1877) 41. 328 – 352, aldaar: 330.

⁵¹ V.H., 'De Historische Tentoonstelling, *De Gids*, 333 en 335.

⁵² Ibidem, 336, 337, 338 en 339.

Het is opmerkelijk dat de auteur van het artikel ervoor kiest om de ruimte waarin voorwerpen over Gysbert Japicx liggen, voorbij te lopen en helemaal niet te behandelen. Hij beschrijft wel de grote omvang van het werk van Japicx, maar staat niet stil bij het belang van de zeventiende-eeuwse dichter, terwijl zijn belang toch werkelijk groot is.⁵³ In een periode waarin de Friese taal alleen nog maar gesproken werd en niet geschreven, koos Japicx ervoor om dit toch te doen. Er wordt over hem wel gezegd dat hij, bijna in zijn eentje, heeft voorkomen dat de Friese taal in de zeventiende eeuw uitgestorven is.⁵⁴ Het belang van Japicx in de Friese geschiedenis is dus groot en wordt in dit artikel niet erkend door de auteur. Dit laat zien dat de constructie van Friese identiteit, nog altijd opgenomen moet worden door de bezoekers. Het is een interactie van beide die een identiteit creëert.

Daarnaast is er nog veel aandacht voor de zilveren en gouden voorwerpen, het oorijzer, kleding en een Amelander Kamer. De geschiedenis van het oorijzer wordt besproken, waarbij de kanttekening is geplaatst dat de medische faculteit tegen het oorijzer is omdat het schadelijk zou zijn voor de schedels van jonge vrouwen. Over de Amelander Kamer zijn de bezoekers een stuk minder positief dan de Hindeloper Kamer. Wat centraal staat in de Amelander Kamer is vooral de relatie die Friesland met de zee had. Zo worden scheepskleding en bijvoorbeeld netten getoond. Deze kenmerkende aspecten van de Friese identiteit herkennen we in latere tentoonstellingen ook weer.⁵⁵

Het tonen van objecten die te maken hebben met 'echte' Friese sporten en kleding, toont wel aan wat voor identiteit de inzenders voor ogen hadden. Een klassieke 'eigen' Friese identiteit, die op het gebied van sport en kleding dus wezenlijk verschilde met de rest van Nederland. In mijn optiek is hier dus ook sterk sprake van een constructie van een Friese identiteit. Door de selectie te maken onder de inzendingen, wordt alleen getoond wat specifiek kenmerkend is voor Friesland. Ook de aandacht voor alledaagse voorwerpen en gebruiksvoorwerpen is kenmerkend voor de Friese identiteit. Uit de tentoonstelling komt naar voren dat er veel aandacht is voor het alledaagse

⁵³ Ibidem, 344.

⁵⁴ Sijens, D. 'Gysbert Japiks: Ofsliten symbool fan de Fryske Literatuer', *Fryslan historisch tijdschrift* 22^e jaargang nummer 6. November/december 2016

⁵⁵ V.H., 'De Historische Tentoonstelling, *De Gids*, 347, 348, 349 en 350.

leven. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het hoge aantal voorwerpen voor dagelijks gebruik. Dit plattelands, alledaags leven was dus belangrijk voor de Friese identiteit. Waar bestond deze identiteit dan uit?

Typisch Friese sporten speelden bijvoorbeeld een belangrijke rol hierin, maar ook waren het veelal voorwerpen die te maken hadden met het platteland. Dit is een ander kenmerk van de Friese identiteit, zoals dit ook naar voren komt bij Breuker en Jensma.

1.2.2 Hindeloper Kamer

Dat de Hindeloper kamer een groot succes was komt in meerdere literaire bronnen naar voren. Voor deze bewering gebruiken ze bijna allemaal krantenberichten die erover recenseren. Het staat dus buiten kijf dat de Hindeloper Kamer de grootste trekpleister van de tentoonstelling was. Volgens De Jong was de Hindeloper Kamer de meest besproken ruimte en werd het ook nog een onderdeel van de Wereldtentoonstelling van 1878. Er waren zelfs gasten die van mening waren dat alleen al de Hindeloper Kamer de entreekosten van een gulden waard was.⁵⁶

Maar welke voorwerpen stonden er nu centraal in de Hindeloper Kamer? Het waren de prachtig gemaakte meubels die een grote rol speelden in de zo precies nagemaakte kamer. Daarnaast valt het op dat er veel aandacht is geweest voor de verschillende kleuren en patronen die terugkwamen in stoffen van Hindelopen. Zo was er een boek aanwezig met 82 verschillende patronen en de namen die daarbij hoorden.⁵⁷

Iets wat ook terugkomt in de Hindeloper Kamer is de interesse in gebruiksvoorwerpen. Een theeblad, porseleinen wandborden en pronkkoppen werden tentoon gesteld. Naast deze voorwerpen waren er ook meerdere poppen aanwezig die de familie van de kamer moesten vertegenwoordigen. Deze poppen hadden authentieke Hindeloper kostuums aan en zelfs aan de kapsels was

⁵⁶ De Jong, 82, 88, 122.

⁵⁷ Samuel Sr. Coronel, *Herinneringen aan de Historische Tentoonstelling van Friesland* (Leeuwarden, 1878) 52, 53, 54.

gedacht. Zo droeg de moeder van de familie een 'Hindeloper Muts'. Dit is een witte, linnen muts met gouddraad eroverheen gespannen. De hoed werd op een speciale manier gebogen en werd met rode voering afgemaakt.⁵⁸

Ook de gebruiken en tradities van Hindelopen kwamen naar voren in de tentoonstelling. Zo werd vermeld dat in de wintertijd, wanneer de mannen thuis waren, er elke zondag een theekrans gehouden werd. Het was dan een gebruik om na de thee een wandeling te maken door het dorp. De vrouwen en de meisjes gingen dan met de zon mee het dorp door, terwijl de mannen en de jongens tegen de zon in het dorp doorgingen. Dit werd gedaan omdat het dan mogelijk was dat de mannelijke burgers van Hindelopen de vrouwen konden groeten.⁵⁹

Als bijlage zijn twee afbeeldingen van de Hindeloper Kamer toegevoegd (Bijlage 2). Hoewel de kwaliteit niet goed is, kunnen bepaalde elementen er toch uitgehaald worden. De afbeeldingen zijn gekopieerd uit het artikel van Boschma over de Historische Tentoonstelling.⁶⁰

Volgens Ad de Jong was door de Hindeloper Kamer de cultuur van Hindelopen gemusealiseerd. Ze werden uit een lokale context gehaald en geplaatst in een meer Friese context. Het zorgde er dus voor dat het een wezenlijk onderdeel werd van de Friese nationale identiteit. Ad de Jong gaat zelfs zo ver dat 'doordat de Hindeloper kamer het hoogtepunt van de tentoonstelling was, werd het tevens het hoogtepunt van de Friese nationale cultuur.'⁶¹ Als we deze gedachtegang volgen, is het dus niet de tentoonstelling, en daarmee ook niet het Fries Genootschap, die de Friese identiteit bepaalde. Het was de interesse van de bezoekers die ervoor zorgde dat de Hindeloper kamer uitgroeide tot belangrijkste onderdeel van de Historische Tentoonstelling. Hierdoor werd Hindelopen een wezenlijk onderdeel van de Friese identiteit.

Zoals gezegd mocht de Hindeloper kamer ook tentoon worden gesteld tijdens de Wereldtentoonstelling van 1878. Eerst werd de cultuur van Hindelopen vanuit een regionale context bekeken, terwijl dit tijdens de

⁵⁸ Samuel Sr. Coronel, *Herinneringen aan de Historische Tentoonstelling van Friesland* (Leeuwarden, 1878) 56, 57, 58, 59, 60.

⁵⁹ Samuel Sr. Coronel, *Herinneringen aan de Historische Tentoonstelling van Friesland* (Leeuwarden, 1878) 69, 70.

⁶⁰ Boschma, 'Historische Tentoonstelling 1877', *De Vrije Fries* 1977

⁶¹ De Jong, 88.

Wereldtentoonstelling naar een Fries-nationale context wordt gebracht. Uiteindelijk wordt het zelfs overgebracht naar een Nederlands-nationale cultuur. De Jong vindt het opmerkelijk dat een fenomeen, dat opgebouwd is uit Aziatische voorwerpen en stoffen, zo kenmerkend kan zijn voor in de eerste plaats Friesland en later ook voor Nederland. Dit is dan ook een argument om te stellen dat een nationale cultuur kan bestaan uit onderdelen die niet uit die natie komen.⁶²

De Hindeloper kamer is dus voor meerdere identiteiten gebruikt. Als onderdeel van de Historische tentoonstelling van 1877 werd het gebruikt om een Friese identiteit te tonen tegenover de 'Hollanders'. Dit terwijl de Hindeloper kamer door de Friezen ook gezien kon worden als regionale cultuur binnen Friesland. Later werd de Hindeloper kamer gebruikt om een nationale identiteit te laten zien tegenover andere landen op de Wereldtentoonstelling.⁶³

1.2.3 Nationaal of regionaal karakter

Interessant om te behandelen is ook de vraag of de tentoonstelling uit was op een nationalistisch Friesland. Identiteit wordt natuurlijk gecreëerd door een onderscheid te maken tussen wij en zij, tussen de één en 'the other'.⁶⁴ Het Fries Genootschap was niet van mening dat Friesland een onafhankelijke staat zou moeten worden en was heel 'Holland'-gericht. Dit in tegenstelling tot het '*Selskip foar Fryske taal-en Skriftekennisse*', afgekort 'It Selskip'. Het Fries Genootschap bestond verder voornamelijk uit leden uit de adel of de hoge burgerij, terwijl It Selskip meer leden had die bij de kleine burgerij hoorden.⁶⁵ Het was dus bij voorbaat niet een poging van de Tentoonstelling om een afscheidend karakter te creëren, maar wel duidelijk in beeld te brengen wat de Friese identiteit precies inhield.

Over dit provinciale of nationale karakter is overigens wel discussie ontstaan stelt De Jong. De Jong citeert H. L. Boersma dat tentoonstellingen zoals de Historische Tentoonstelling 'meer konden dan elk ander middel 'dienstbaar

⁶² De Jong, *Dirigenten*, 122.

⁶³ De Jong, *Dirigenten*, 122.

⁶⁴ Edward Said, *Orientalism* (London, 2003) 1, 2 en 3.

⁶⁵ De Jong, *Dirigenten*, 70.

worden gemaakt aan de ontwikkeling van het volk en aan de bevordering van de nationale belangen'.⁶⁶ Wat deze nationale belangen dan precies zijn, wordt niet duidelijk uit de tekst.

Er werden wel vraagtekens gezet bij het duidelijk provinciale karakter van de tentoonstelling. Boersma zag dit provinciale juist als een positief kenmerk. Hij stelde dat er in de negentiende eeuw een ontwikkeling plaats vond naar centralisatie. Deze ontwikkeling was niet te stoppen, maar een tentoonstelling zoals de Historische Tentoonstelling liet in zijn ogen zien dat de nijverheid baat had bij dit provinciale karakter. Boersma ging verder door te zeggen dat in de geschiedenis van Nederland de grootste economische bloeiperiode voortkwam uit de rivaliteit van de gewesten en niet zozeer hun samenwerking. De Historische Tentoonstelling liet zien dat dit provincialisme dus ook hier zeker wel voordelen had. Het was een ontwikkeling die door het hele land positieve effecten kon hebben op het gebied van musea. Door deze positieve effecten 'verdiende de tentoonstelling ondanks haar provinciale karakter de sympathie van heel het land en ook van Vlaanderen'.⁶⁷

Dit provinciale karakter komt ook door de vele inzenders van Friese voorwerpen. Doordat bijna 1500 mensen voorwerpen opgestuurd hadden, zorgde dat er voor dat er echt een nationale (lees, Friese) tentoonstelling mogelijk was.⁶⁸ Hierbij moet wel vermeld worden dat het een streven van het Fries Genootschap was om het Fries te ontwikkelen binnen het Koninkrijk der Nederlanden. Dit wordt volgens Ad de Jong het best getoond door het feit dat er vier vlaggen naast elkaar voor de tentoonstelling wapperden. De oranje vlag, de nationale driekleur, de Friese vlag en de Oudfriese vlag.⁶⁹

⁶⁶ De Jong, *Dirigenten*, 85.

⁶⁷ De Jong, *Dirigenten*, 85.

⁶⁸ De Jong, *Dirigenten*, 88.

⁶⁹ De Jong, *Dirigenten*, 89.

De Historische Tentoonstelling van 1877 was voor het Fries Genootschap een groot succes. In de eerste plaats omdat het bezoekersaantal en de financiële opbrengsten veel groter waren dan eerst ingeschat werden. Het is spijtig dat er weinig bekend is over de sociale klasse van de bezoekers, maar wel is bekend dat het overgrote gedeelte uit de gegoede burgerij kwam. Het succes komt ook naar voren in de grote media-aandacht in binnen- en buitenland. In de tweede plaats waren er bijna 1500 inzenders van Friese voorwerpen die gebruikt konden worden voor deze Historische Tentoonstelling.

Als we kijken naar de objecten die getoond worden, zijn daar veel schilderijen bij. Dan gaat het over bijzondere Friezen, maar ook bijzondere plaatsen in Friesland. Het wordt moeilijker om te bepalen wat het onderwerp van de schilderijen daadwerkelijk was, omdat hier geen afbeeldingen van gemaakt zijn. Door het ontbreken kan dus alleen uitgegaan worden van de titelbeschrijving van de schilderijen.

Concreter wordt het wanneer het gaat over de objecten die te maken hebben met sporten die kenmerkend zijn voor Friesland, zoals schaatsen en kaatsen. Dat ervoor gekozen is om dit tentoon te stellen, maakt het aannemelijk dat deze sporten toen ook al gezien werden als onderdeel van de Friese identiteit. Ook over de specifieke kleding die als 'Fries' bestempeld werd kan gezegd worden dat het bepaalde hoe de Friese identiteit eruit zag. Het is spijtig dat de uitleg in de *'gids voor de bezoeker'* zo summier is, maar duidelijk is wel dat veel Friezen een Duitse hoed droegen. Daarnaast uiteraard de oorijzers, die niet mochten ontbreken.

Als belangrijkste onderdeel van de Historische Tentoonstelling werd de Hindeloper kamer gezien. Deze kamer typeerde de cultuur, klederdracht en het dagelijks leven van Hindelopen. Opmerkelijk is dat de Hindeloper kamer ook in een ander perspectief gebruikt werd, toen het een onderdeel was van de Wereldtentoonstelling van 1878. Daarnaast is de Hindeloper kamer interessant omdat Hindelopen door de tentoonstelling opeens één op één vergeleken werd met Friesland. Friesland was niet meer los te zien van Hindelopen en wanneer men in Hindelopen was, dacht men direct aan Friesland. Het is dit proces dat belangrijk is voor dit onderzoek. Hindelopen werd een onderdeel van de Friese

identiteit, terwijl Hindelopen in de ogen van Ad de Jong helemaal niet per se kenmerkend was voor Friesland. Het was een heel eigen regio stelt De Jong.

Dit proces voltrok zich waarschijnlijk (onbewust) ook in de andere ruimtes van de tentoonstelling, alleen lieten die een minder duidelijke indruk achter. Het is dus aannemelijk te maken dat ook de Friese klederdracht, landschappen en sporten als kenmerkend voor Friesland gezien werden na de tentoonstelling.

Het was wel een van de doelstellingen van het Fries Genootschap om de mensen te laten zien welke mooie spullen er uit Friesland kwamen. Ook was het een doelstelling om te laten zien waar Friesland nou voor stond. Dat de initiatiefnemers spreken van een geslaagde tentoonstelling, kan voor een conclusie zorgen dat de tentoonstelling een zekere Friese identiteit wel gecreëerd heeft.

De hierboven beschreven theorieën van nationaliteit hebben overeenkomsten met de voorwerpen in de tentoonstelling. Klederdracht bijvoorbeeld is een vaak genoemd voorbeeld van een nationaal kenmerk. Ook de sporten zoals schaatsen en kaatsen zorgen voor verbinding op een regionaal niveau. Er moet ten alle tijden wel bedacht worden dat het Fries Genootschap dus niet streefde naar een onafhankelijk Friesland en dus geen nationale identiteit wilde, maar een regionale identiteit. Dit kan vergeleken worden met een nationale identiteit. Het grootste verschil met een nationale identiteit is dat het een eigen rechtstaat wil.

Daarnaast zijn er overeenkomsten met de theorieën over Friese identiteit zoals die van Breuker en Jensma. Beide geven aan dat het platteland een groot thema is in de Friese identiteit. Dit komt af en toe naar voren in de tentoonstelling. Zo werden er veel gebruiksvoorwerpen tentoon gesteld die te maken hadden met het platteland en die daarmee kenmerkend voor Friesland waren. Deze overeenkomst is dan ook duidelijk te herkennen. Op de vraag welke groep burgers nou daadwerkelijk bepaalde uit welke kenmerken de Friese identiteit bestond, kan moeilijker een antwoord gegeven worden. Zo is er weinig bekend over de sociale klasse van de inzenders van bruiklenen. Als de grootste groep inzenders ook bestond uit dezelfde sociale klasse als het Fries Genootschap dan is met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid te

zeggen dat de theorie van Jensma de voorkeur heeft. Dat wil zeggen dat de gegoede burgerij of de hogere sociale klassen, bepaalden wat de Friese identiteit inhield. Dit wordt bevestigd door het gegeven dat het Fries Genootschap uiteindelijk bepaalde wat er uitgestald werd en daarmee de Friese identiteit bepaalde.

Als laatste moet er wel bedacht worden dat er tijdens de Historische Tentoonstelling nog geen duidelijke selectie is gemaakt van de beschikbare voorwerpen. Er is gekozen voor een presentatie van (bijna) alle voorwerpen. Dit moet wel beseft worden als we kijken naar de mogelijke constructie van een Friese identiteit. Het is wel zo dat het Fries Genootschap bij haar ontstaan al voorwaarden aan Friese oudheid heeft gesteld. Dit heeft al invloed gehad op de voorwerpen die het Fries Genootschap heeft aangenomen door de jaren heen. In de tentoonstellingen hierna is makkelijker te analyseren welk onderdeel van de Friese identiteit geprobeerd is te tonen door de verschillende tentoonstellingen, omdat daarin keuzes zijn gemaakt van de voorwerpen.

2. De periode van 1878 tot 1952

Na het grote succes van de Historische Tentoonstelling in 1877 kon met het overgebleven geld een gebouw gekocht worden aan de Turfmarkt in Leeuwarden. Zo werd het Fries museum een feit. Door ruimtetekort zijn de gebouwen meerdere keren uitgebreid. Dit werd mogelijk gemaakt door de kaartverkoop aan bezoekers, maar ook was er sprake van een subsidie van de provincie, later aangevuld door gemeente en rijk.⁷⁰

Dit hoofdstuk loopt door tot het jaar 1952 omdat in dat jaar nieuwe verlichting in het museum geplaatst werd. Dit maakte het mogelijk om het museum opnieuw in te richten en te vernieuwen. Er zijn in deze periode meerdere tentoonstellingen gehouden, waarbij in het archief nog aanwezig waren de stukken over de tentoonstellingen van 'Oud Leeuwarden', Lambert Jacobsz, De Friese IJssport, Hedendaagse Friese kunst en bijvoorbeeld Heraldiek.⁷¹

Er wordt dus gekeken naar de catalogi en de archiefstukken van deze tentoonstellingen om te kijken waarom het Fries Museum deze tentoonstellingen opgezet heeft en welke voorwerpen erbij gebruikt zijn. Door de objecten te analyseren kan gekeken worden uit welke kenmerken de Friese identiteit volgens het Fries Museum bestond.

⁷⁰ Tresoar, Leeuwarden, *Fries Genootschap*, 205-08.

⁷¹ Tresoar, *Fries Genootschap*, 205-08.

2.1 Tentoonstellingen

2.1.1 Historische tentoonstelling van Oud Leeuwarden 1935

In 1935 bestond de stad Leeuwarden vijfhonderd jaar en dit was voor het Fries Genootschap en daarmee dus het Fries Museum de aanleiding tot een tentoonstelling over de historische stad. Voor de tentoonstelling is gebruik gemaakt van voorwerpen die het Fries Museum al in haar bezit had, maar ook van bruiklenen van bijvoorbeeld het Rijksmuseum, het Oranje-Nassau-museum uit Den Haag, de ambtswoning van de Commissaris van de Koningin en van particulieren. Centraal bij deze tentoonstelling stonden bijvoorbeeld stadsgezichten, schilderijen van gebouwen, zilverwerk, ceramiek en producten van ouderwetse nijverheid.⁷²

In de catalogus komt naar voren dat Leeuwarden als stad al langer bestond dan 1435 en dat het verschillende namen gehad heeft. 'Liunvert' is een naam die vaak voorbij kwam en dit lijkt niet toevallig op de huidige Friese vertaling van Leeuwarden, namelijk: Ljouwert. Ook blijkt uit de catalogus hoeveel verschillende kerken er in de stad hebben gestaan en dat Leeuwarden in 1435 stadsrecht kreeg. Dit stadsrecht zorgde ervoor dat er aan een uitbreiding van macht een einde kwam, daarom noemt de catalogus dit als een goed startpunt van de jaartelling van de stad Leeuwarden.⁷³

Leeuwarden kan als grootste en belangrijkste stad van Friesland in 1935 een grote rol gespeeld hebben in de Friese identiteit. Dit kan een reden zijn dat het Fries Museum ervoor koos om een tentoonstelling te houden in het teken van 500 jaar stadsrecht. Zo kan Leeuwarden een bekend onderwerp zijn voor de bezoekers buiten Friesland om kennis te maken met Friesland. Dit zou betekenen dat Leeuwarden kenmerkend was voor de Friese identiteit.

De tentoonstelling was opgezet in tien delen. Hieronder staan de onderdelen zoals ze vermeld staan in de catalogus:

⁷² Tresoar, *Fries Genootschap*, 205-08, 292.

⁷³ Tresoar, *Fries Genootschap*, 205-08, 292.

- I. Munten, ceramiek,
- II. Leeuwarden in de 16^e eeuw.
- III. Aardewerk en steengoed, grafplaats en gedenkplaats.
- IV. Keur van Leeuwarder zilversmidwerk.
- V. De Friese stadhouders en het stadhoudelijk hof.
- VI. Topografie.
- VII. Stedelijk bestuur na 1600 – Gilden en justitie.
- VIII. Historische gebeurtenissen, hardraverijen, prijszweepen, ijsvermaak.
- IX. Schilderijen voor Leeuwarder meesters, Portretten van Leeuwarders.
- X. Oude Kunstnijverheid. Leeuwarder drukken, Nieuwjaarwensen, toneelprogramma's.⁷⁴

Het valt nu al op dat er wederom veel plaats is voor het dagelijks leven van de Friezen. Zo kan bij onderdeel VIII gezien worden dat er aandacht besteed wordt aan de Friese sporten, zoals schaatsen of paardrijden. Daarnaast is er bij onderdeel X ruimte voor kunstnijverheid, waaronder dus nieuwjaarwensen en toneelprogramma's. Opvallend is ook dat in de tentoonstelling veel ruimte gemaakt is voor normale nijverheid. Zo is er een ruimte met aardewerk en steengoed, maar ook eentje voor zilversmidwerk.⁷⁵

Het onderdeel munten begint met Romeinse munten die gevonden zijn in het tegenwoordige (in 1935) Leeuwarden. Een vijftal munten komen uit de Romeinse periode. Daarna wordt overgeschakeld op de munten uit de elfde eeuw, ook gevonden in Leeuwarden. Om de munten uit Leeuwarden te vergelijken met andere munten uit die tijdsperiode, is er ook een munt beschikbaar uit 'Friesland' van de elfde eeuw. Het gaat hier om een munt, die geslagen is in Dokkum. In de begeleidende tekst staat dat er ook munten gevonden zijn met de namen Dokkum, Stavoren en Bolsward. Dit geeft dus aan dat in de elfde eeuw muntdruckers waren in meerdere Friese steden. Dit onderdeel van de tentoonstelling werd afgesloten met bijzondere munten die

⁷⁴ Tresoar, *Fries Genootschap*, 205-08, 292

⁷⁵ Ibidem.

geslagen zijn in de vijftiende of zestiende eeuw die het onderwerp Leeuwarden hebben.⁷⁶

Bij het onderdeel Leeuwarden in de zestiende eeuw hingen portretten en plattegronden van Leeuwarden. Het gaat hier om schilderijen van historische bruggen in Leeuwarden. Ze hoeven niet allemaal op de voorgrond te staan, zo is er een schilderij van Rienk van Cammingha, die poseerde voor de Camminghabrug. Er zijn schilderijen van burgemeesters, landvoogden of Spaanse koningen, maar ook van het zwaard van Grutte Pier bijvoorbeeld.⁷⁷

Het is interessant om te zien dat er stilgestaan wordt bij grote Friese helden en koningen, maar ook bij de Spaanse overheersers zoals Margaretha van Parma en Philips II. Het tonen van de gemaakte en gevonden kunst in Friesland was dus een groter doel dan het benadrukken van de Nederlandse geschiedenis en de strijd met de Spaanse overheerser in het bijzonder. De strijd tussen Friesland en Holland kwam op de achtergrond te staan door het presenteren van de Spaanse koningen. Een mogelijke vraag die hierbij gesteld kan worden is of de onafhankelijkheidsstrijd met Spanje in Friesland net zo belangrijk was als in bijvoorbeeld Noord- en Zuid-Holland.

Over het Leeuwarder zilversmidwerk, onderdeel IV, wordt gezegd dat het een vervolg is op de zilvertentoonstellingen van 1900 en 1927. Bij de Leeuwarder tentoonstelling is het gelukt om al het zilverwerk te voorzien van een beschrijving en de naam van de zilversmeden. Het gaat hier voornamelijk om drinkbekers, borden en kandelaars. Centraal bij het zilversmidwerk staan dus gebruiksvoorwerpen van zilver. In de catalogus staat ook niet vermeld dat er bijzondere afbeeldingen in gegraveerd zijn en dat doet vermoeden dat het bij dit onderdeel er puur om gaat om te tonen hoe goed het zilverwerk in Leeuwarden gemaakt werd.⁷⁸

Onderdeel V is een zaal met allemaal portretten van stadhouders van Friesland en familie van de stadhouders. Willem Frederik, Willem Lodewijk, Hendrik Casimir en Jan-Willem Friso bijvoorbeeld komen allemaal naar voren in de portretten. Daarnaast zijn ook nog schilderijen van bijzondere

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem.

stadhouderlijke en andere vorstelijke verblijven in Leeuwarden.⁷⁹ Het is opmerkelijk dat er zoveel aandacht is voor de stadhouders van Leeuwarden omdat de stadhouder het toppunt was van Hollandse bemoeienis met het gewest Friesland. Blijkbaar was er in 1935 dus veel aandacht voor de stadhouders en dit betekende dat van een poging tot onafhankelijkheid ten opzichte van Nederland helemaal geen sprake was. Er wordt in de catalogus ook helemaal niet gesproken over overheersers, maar vooral over stadhouders en het feit dat er zeventien verschillende portretten bij de tentoonstelling gebruikt zijn, geeft wel aan dat er geen interesse was in onafhankelijkheid van Nederland. Als dit wel nagestreefd werd, zou ervoor gekozen kunnen worden om de voorwerpen van de stadhouders weg te laten. Wel gaat het in deze ruimtes om Friese stadhouders en stadhouderlijke vertrekken in Leeuwarden.

In de ruimte topografie gaat het om plattegronden en portretten van belangrijke straten of gebouwen van de stad Leeuwarden. Deze ruimte wordt opgevolgd door het lokaal met het onderwerp 'Het stedelijk bestuur na 1600, Gilden en Justitie'. In deze ruimte was het vooral zaak om te tonen hoe het leven eruit zag in een stad in de vroegmoderne periode. Een mogelijke verklaring voor deze aandacht voor de vroegmoderne periode kan zijn dat het een periode van ambacht is. Het is een periode ver voor de industrialisatie en dus nog van een sfeer zoals op het platteland. In deze ruimte gaat het om voorwerpen als Gildepenningen die dus laten zien wat voor soort gilden er aanwezig waren in een stad. Op veel voorwerpen in deze ruimte staat ofwel het wapen van Friesland ofwel het wapen van Leeuwarden afgebeeld.⁸⁰

Deze voorwerpen zeggen misschien minder over de identiteit die het Fries Museum neer wilde zetten in 1935. Des te meer zegt het iets over het streven van het museum in het algemeen. Er werd dus echt geprobeerd om te tonen hoe het verleden was. Wat voor soort beroepen waren er in een stad en hoe was een stad georganiseerd. Dit komt enerzijds naar voren in de ruimtes met zilverwerk, en gildezegels, maar komt anderzijds ook heel praktisch naar voren in de topografische ruimte waarbij bruggen of stadsgezichten centraal staan. Hiermee kan getoond worden hoe een stad er echt uit zag.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem.

Dit laatste kan ook gezien worden als een voorbeeld van 'invention of tradition', de theorie van Eric Hobsbawm. Door te laten zien hoe Leeuwarden en Friesland in het verleden waren, kan een koppeling gemaakt worden met het heden. Het kan een gedeelde geschiedenis worden gemaakt die grotere groepen mensen met elkaar verbindt.

In ruimte VIII waren zestien voorwerpen te vinden. Drie daarvan waren historische prenten met bijvoorbeeld de afkondiging van de Vrede van Munster in 1648 als onderwerp. Naast deze prenten waren ook nog sportprenten te vinden. Op deze sportprenten stonden bijvoorbeeld schaatswedstrijden of paardrijwedstrijden afgebeeld. Als laatste waren er nog zwepen te zien, die gemaakt waren van zilver of goud en bedoeld waren als prijs bij paardrijwedstrijden.⁸¹

Bij een tentoonstelling in het teken van het 500-jarig stadsrecht van de stad Leeuwarden, is het opvallend dat er ook een ruimte is waar sporten centraal staan. Schaatsen en de paardensport waren voor het Fries Museum dus zo belangrijk dat er een plekje gecreëerd moest worden tijdens de tentoonstelling. Het feit dat er in dezelfde ruimte wel plek was voor drie prenten met historische gebeurtenissen maakt het allemaal nog interessanter. In weinig historische boeken zal er een hoofdstuk zijn waarbij historische gebeurtenissen in hetzelfde hoofdstuk genoemd worden als sporten zoals schaatsen of paardrijden.

Het kan dus met zekerheid gezegd worden dat de getoonde sporten kenmerkend waren voor de Friese identiteit. Niet alleen waren deze sporten kenmerkend voor de Friese cultuur, maar sport in het algemeen was een onderdeel van de Friese identiteit.

Bij de schilderijen van Leeuwarder meesters en portretten van Leeuwarders moet genoemd worden dat er enkele schilderijen van Lambert Jacobsz waren, een schilder die in latere jaren zelf een hele tentoonstelling mocht vullen. Ook is het interessant om Matthijs Harings te noemen. Hij is de schilder van het tot de dag van vandaag enige schilderij van Gysbert Japicx.⁸²

In de laatste ruimtes stond de oude kunstnijverheid, Leeuwarder drukken, nieuwjaarswensen en toneelprogramma's centraal. Voorwerpen die bij

⁸¹ Ibidem.

⁸² Tresoar, *Fries Genootschap*, 205-08, 292.

de oude kunstnijverheid hoorden waren bijvoorbeeld kandelaren, lepels of bokalen. Al deze voorwerpen waren gemaakt of gevonden in Friesland. In deze ruimtes waren ook verzamelingen boeken te vinden die gedrukt waren in Leeuwarden. Dit om te laten zien dat ook de boekdrukkunst Leeuwarden niet vreemd was. Nieuwjaarswensen van verschillende verenigingen in Leeuwarden waren ook te bewonderen in dit gedeelte van de tentoonstelling. Zo wilden de 'Bierdragers, Stadsreinigers, Postloopers, Ratelaars, Lantaarnvullers en Opstekers' hun beste wensen voor het nieuwe jaar delen met de stad.⁸³

Deze laatstgenoemde verenigingen samen met de gilden die hierboven genoemd zijn, creëren een beeld dat Leeuwarden als stad heel verbonden was. De burgers hadden zich verzameld in groepen. Dit kleinschalige, maar broederlijke wordt door bijvoorbeeld Breuker als kenmerk genoemd van de Friese identiteit. Dit is tegelijkertijd ook tegenstrijdig omdat het ook kenmerken zijn van de stedelijke cultuur, wat juist als tegenpool van Friese identiteit gezien wordt.

Als laatste staat in de catalogus nog dat in lokaal 15 geprobeerd is om winkelbedrijven na te maken. Zo zijn er 'tabakswinkels, banketbakkerswinkels, de oude apotheek, waarbij meerdere uit Leeuwarden afkomstige stukken b.v. eene volledige drankstelling' te zien waren.⁸⁴ Dit commerciële gedeelte van de stad kan wederom als identiteit gezien worden. Het zegt iets over de aard van de stad en Friesland in het algemeen in de periode.

In de laatste ruimtes is weer te zien dat er veel aandacht is voor het dagelijks leven in Leeuwarden. Zo is er in mijn ogen echt geprobeerd om te laten zien welke verenigingen in een vroegmoderne stad aanwezig waren en bovenal ook wat voor winkels er waren en hoe die eruit zagen. Daarnaast is getracht om de Leeuwarder boekdrukkunst te etaleren. Ook de voorwerpen die bij kunstnijverheid tentoongesteld stonden, waren echt onderdeel van het dagelijks leven of waren het product van oude ambachten. Het dagelijks leven was dus een belangrijk onderdeel van de tentoonstelling.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Ibidem.

De buitenproportionele aandacht die het dagelijks leven kreeg ten opzichte van 'high-art' in de tentoonstelling is opmerkelijk te noemen. In mijn ogen is dan ook daadwerkelijk getracht om dit als Friese identiteit neer te zetten.

Uit krantenartikelen uit de periode komen nog interessante zaken naar voren. Zo stond in *Het Vaderland* van 5 augustus 1935 een korte recensie over de tentoonstelling. In het artikel staat duidelijk weergegeven dat het topstuk van de tentoonstelling volgens de auteur het Leeuwarder zilversmidswerk was. Dit wordt als het belangrijkste gezien omdat het getoond werd in de middenzaal boven. Als laatste worden in het artikel nog snel de voorwerpen genoemd die te maken hebben met sporten, alsof dit van secundair belang is.⁸⁵

Een verklaring voor deze aandacht voor het zilversmidswerk kan ook liggen in de Hollandse aard van de auteur. Het kan zijn dat deze vanuit hun ogen meer waardering hebben voor het cultureel hogere zilversmidswerk, in tegenstelling tot de gebruiksvoorwerpen die meer in trek waren bij de Friezen.

Dat de tentoonstelling een succes was, blijkt uit een krantenartikel van 16 september 1935. Hierin staat namelijk dat de tentoonstelling een week verlengd is, in verband met de vele verzoeken daarvoor.⁸⁶ Wat het meest naar voren komt uit de genoemde krantenartikelen is het feit dat de tentoonstelling qua bezoekers een succes was. Daarnaast is het opmerkelijk om te zien dat de voorwerpen die te maken hebben met het dagelijks leven niet als belangrijk gezien worden. Er wordt wel gezegd dat het aanwezig is, maar veel interessanter wordt bijvoorbeeld het zilversmidswerk gevonden. Dit neemt niet weg dat de opmerkelijke aandacht voor het dagelijks leven interessant is voor dit onderzoek.

Bij de tentoonstelling 500-jaar Leeuwarden stonden niet alleen de gebouwen en de stad zelf centraal. Het ging ook over de bestuurders en de elite van de stad. Het meest opmerkelijke daarentegen is dat er ook ruimte was voor minder in het oog springende zaken. Zo heeft het Fries Museum het voor elkaar gekregen om sporten ook te vermengen in de tentoonstelling. Dit is opmerkelijk omdat het niet typisch kenmerkende sporten waren voor de stad Leeuwarden,

⁸⁵ G. H. 'Hist. Tentoonstelling Oud-Leeuwarden', *Het Vaderland* (5 augustus 1935)

⁸⁶ 'De Lenijto 2 te Leeuwarden', *Nieuwsblad van het Noorden* (16 september 1935)

maar het waren kenmerkende sporten voor heel Friesland. Wel waren het prijzen die alleen bij wedstrijden uit Leeuwarden hoorden, maar het is al bijzonder dat er aandacht is voor sporten.

Naast dit opmerkelijke feit is het ook belangrijk om te zien dat er veel aandacht was voor ambachten en het dagelijks leven van de Friezen in de stad. Zo was een gedeelte van de tentoonstelling ingeruimd voor boekdrukkunst en zilverwerk. Er was zelfs geprobeerd om de ervaring van winkels na te maken. Ook het gedeelte van gilden en justitie brengt deze aandacht voor het dagelijks leven naar voren. Er kan dus gezegd worden dat bij de tentoonstelling van 1935 over de stad Leeuwarden veel aandacht was voor het dagelijks leven van gewone mensen. Daarnaast waren er uiteraard wel portretten van bekende gebouwen, bruggen of bestuurders, maar opmerkelijk is het oog voor sporten, ambachten, gilden en tentoonstellingen.

2.1.2 Herdenkingstentoonstelling Lambert Jacobsz 1936

Op 27 juni 1636 overleed de schilder Lambert Jacobsz in Leeuwarden. Om hem te eren werd 300 jaar na zijn overlijden een tentoonstelling in het Fries Museum opgericht die liep van 27 juni tot 27 september 1936. Jacobsz is op twintigjarige leeftijd op reis gegaan naar Italië en heeft als diepgelovig man veel religieuze taferelen geschilderd. Op zijn reizen naar Italië heeft hij een Italiaanse stijl van schilderen overgenomen. In de tentoonstelling van 1936 is geprobeerd al zijn werken te verzamelen en ook dat van enige leerlingen van hem. Govert Flinck, Abraham van den Tempel en Heere Innes zijn bijvoorbeeld zulke leerlingen en zijn vertegenwoordigd in de tentoonstelling. Ook heeft Lambert Jacobsz een rol gespeeld in de protestantse kringen van Leeuwarden. Daarom is er in 1936 als teken van piëteit gekozen voor een tentoonstelling in zijn naam door het Fries Museum.⁸⁷

Zeventien schilderijen van Lambert Jacobsz waren in de tentoonstelling te bewonderen en daarnaast nog ongeveer vijfentwintig van zijn leerlingen. Het bijzondere aan deze tentoonstelling was dus dat er nog nooit zoveel schilderijen van de artiest te bewonderen waren in een tentoonstelling. Het merendeel van de schilderijen hadden een religieus karakter, of waren tegen een Italiaanse achtergrond. Dit zegt dan ook weinig over de Friese identiteit die het Fries Museum wilde tonen. Wel is het opmerkelijk dat er wederom is gekozen voor een tentoonstelling met veel aandacht voor de vroegmoderne periode. Dat het Fries Museum het voor elkaar kreeg om zoveel schilderijen van Jacobsz te tonen kwam omdat zij veel handelaren, musea en particulieren benaderd hebben om schilderijen in breukleen te krijgen.⁸⁸

In de catalogus staat vermeld dat er schilderijen geleend zijn van drie kunsthandelaren in Nederland en het Rijksmuseum te Amsterdam. Daarnaast zijn binnen Nederland nog schilderijen geleend van veertien particulieren, waarvan zes nog woonachtig in Friesland. Vanuit het buitenland zijn schilderijen

⁸⁷ Tresoar, *Fries Genootschap*, 205-08, 293.

⁸⁸ Tresoar, *Fries Genootschap*, 205-08, 293.

geleend van drie Duitse musea en zes particulieren, waarvan drie uit Zweden, één Amerikaan, één Duitser en een Oostenrijker.⁸⁹

Het doel van deze tentoonstelling was om te laten zien dat het Fries Museum en het Fries Genootschap trots waren op de schilder Lambert Jacobsz. Voor de tentoonstelling is typerend dat een relatief groot aantal particulieren aan het verzoek hebben voldaan om schilderijen op te sturen voor de expositie. Zeker wanneer het gaat om één schilder in het bijzonder, is dat in mijn ogen niet altijd zo.

De zes Friezen die hun schilderij opgestuurd hebben zijn aan hun namen te zien afkomstig uit de elite. Zo zijn baron van Harinxma, A. Wassenbergh en N. Ottema allemaal leden van het Fries Genootschap. Ook de heer Straat zat in het comité voor de herdenking van Lambert Jacobsz. Bij deze tentoonstelling is de elite dus van grote invloed geweest. Dit kan enerzijds verklaard worden door het high-art karakter van schilderijen, ten opzichte van gebruiksvoorwerpen, die we in eerdere tentoonstellingen wel hebben gezien. Schilderijen in de zeventiende eeuw waren niet goedkoop om te laten maken en dit heeft er waarschijnlijk voor gezorgd dat alleen de elite in het bezit was van een schilderij van Lambert Jacobsz.

Een andere mogelijke verklaring voor het organiseren van deze tentoonstelling is het feit dat meerdere leden van het Fries Genootschap een schilderij van Lambert Jacobsz in hun bezit hadden. Het was dus een schilder waar zij een band mee hadden en dit kan de motivatie voor de tentoonstelling zijn geweest. Over mogelijke Friese identiteitsvorming kan dan weinig gezegd worden.

Uit deze tentoonstelling komt wel een elitaire identiteit naar voren. Niet alleen was het onderwerp van de tentoonstelling 'high-art', maar ook kwamen de inzenders waarschijnlijk uit de gegoede klasse omdat schilderijen duur waren. Dit is interessant om te weten omdat het karakter van de volgende tentoonstelling bijna het tegenovergestelde is.

⁸⁹ Ibidem.

2.1.3 Tentoonstelling De Friesche IJssport in de loop der tijden (1938-1939)

Van 23 december tot 10 januari 1939 was een tentoonstelling met het onderwerp Friese IJssport te bewonderen in het Fries Museum. Over de motivatie voor deze tentoonstelling is weinig in het archief te vinden, maar wel is duidelijk dat er veel voorwerpen opgestuurd werden door particulieren. Op 3 december 1938 stond in de Leeuwarder Courant een bericht van het Fries Museum waarin het particulieren opriep om voorwerpen zoals 'een paar oude schaatsen, voorwerpen die een gebeurtenis vermelden tijdens een zeer strengen winter, foto's van oude kampioenen of iets dergelijks' beschikbaar te maken voor de tentoonstelling.⁹⁰ Hieraan is in grote getale voldaan. In de archieven zijn grote aantallen bruikleenbewijzen te vinden. Deze bewijzen verwijzen allemaal naar het krantenbericht.⁹¹

Het feit dat in veel gevallen van bruikleen er gereageerd is op het krantenbericht van begin december 1938 zegt direct iets over welke personen voorwerpen opgestuurd hebben naar het Fries Museum. Wanneer het Fries Genootschap meer voorwerpen van de hogere cultuur tentoon wilden stellen, hadden zij nooit gekozen voor een krantenbericht. In dat geval hadden zij er veel sneller voor gekozen om hun contacten binnen de Friese elite aan te schrijven en daar hun voorwerpen van te lenen. Door de krantenlezers erin te betrekken, zorgde het Fries Museum voor een tentoonstelling die ook gedragen werd door de middenklasse in Friesland die een krant kon lezen.

De tentoonstelling was opgedeeld in verschillende onderwerpen:

1. Hardrijderijen, verdeeld in afbeeldingen, deelnemerslijsten en prijzen.
2. Voorwerpen betrekking hebbende op strenge winters en gebeurtenissen, verdeeld in afbeeldingen, voorwerpen, Likeblommen en de tocht van Pieter Koopman.
3. Friesche Ijsbond.
4. Ijsclubs.

⁹⁰ Leeuwarder Courant, *Fries Museum*, (3-12-1938) pagina 2.

⁹¹ Tresoar, *Fries Genootschap*, 205-08, 294.

5. Friesche Elfstedentochten van de Friesche Elfstedenvereniging opgericht 1909.
6. Varia.
7. Baanvegersattributen.
8. Sleden.
9. Boekwerken.
10. Schilderijen en Prenten.
11. Schaatsen.
12. Bijvoegsel.⁹²

Het is opmerkelijk dat het Fries Museum bij deze tentoonstelling gekozen heeft om zoveel voorwerpen tentoon te stellen waarvan verwacht kan worden dat ze algemeen bekend zijn. Zo waren sleden en schaatsen voorwerpen die in de winter bijna dagelijks gebruikt werden. De meest voor de hand liggende verklaring voor de keuze is dan ook dat het écht kenmerkend voor Friesland werd beschouwd. De ijssport was zo typerend voor Friesland dat het zo voor de hand lag om een tentoonstelling erover te houden.

De hardrijderijen, een ander woord voor wedstrijden, bestond uit twintig afbeeldingen van schaatswedstrijden en meerdere deelnemerslijsten. Ook waren er meer dan 35 prijzen ingezonden om te bewonderen. Opmerkelijk hierbij is dat een familie meer dan tien prijzen en een paar schaatsen opgestuurd had. Het was de familie Castelein, waarvan Marten Castelein veel wedstrijden heeft gewonnen in de negentiende eeuw. Verder valt bij dit onderwerp op dat de afbeeldingen en prijzen uit grote delen van Friesland komen. Het is dus niet zo dat er maar enkele wedstrijden gereden werden, maar in heel Friesland werden schaatswedstrijden gereden.⁹³

In de catalogus staat vermeld dat in de jaren 1823 en 1838 hele strenge winters waren. In deze jaren werden dan ook ijsfeesten gehouden, voornamelijk in Harlingen. Dit komt ook naar voren uit de afbeeldingen, die voornamelijk afkomstig waren uit Harlingen.⁹⁴

⁹² Tresoar, *Fries Genootschap*, 205-08, 294.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ Ibidem.

De voorwerpen die bij de barre winters hoorden, kwamen vooral uit Enkhuizen. Door de strenge winters was het mogelijk geworden om de Zuiderzee over te steken naar Enkhuizen. Het was dan gebruikelijk om van de overzijde van de zee een souvenir mee terug naar Friesland te nemen. Deze voorwerpen zijn in grote getale ingezonden. Het gaat hierbij vooral om gebruiksvoorwerpen, zoals tabaksdozen, trekpotten, pepermuntdoosjes en lepels.⁹⁵

De in de inhoudsopgave genoemde Likeblommen zijn papieren bloemen die door de inwoners van Leek gemaakt werden. Een wedstrijd tussen Leeuwarden en Groningen ging over Leek en hier werden de bloemen gekocht door de deelnemers van de wedstrijd. Opmerkelijk hierbij is dat Leek een dorp is in de provincie Groningen en niet Friesland.⁹⁶

Pieter Koopman werd beroemd door zijn reis van Den Haag naar Leeuwarden in het jaar 1763. Dit deed hij in één dag én op schaatsen om een brief te bezorgen van stadhouder Willem IV. Later werd hij burgemeester van Bolsward. Twee afbeeldingen en de schaatsen waarop hij de reis volbracht waren al van het Fries Museum.⁹⁷

Bij het onderdeel Varia moet gedacht worden aan schaatskleding, katoenen doeken en ijshaken. Daarnaast was er een gedicht en werd gebak nageemaakt dat verkocht werd in de ijstenten. Wederom gaat het hier dus om het dagelijks leven en is de tentoonstelling echt gericht op de gewone mens.⁹⁸

De onderdelen sleden, boekwerken en schaatsen spreken voor zich. Hierbij werden bijzondere, maar ook gewone sleden en schaatsen getoond om te laten zien hoe de voorwerpen zich ontwikkeld hebben. Bij de sleden bijvoorbeeld was er een exemplaar die voorzien was van Bijbelse taferelen. Bij de boekwerken was er een liederenboek van de ijsclub in Dokkum.⁹⁹

In het bijvoegsel staan nog voorwerpen zoals vaandels, liedjes, prijzen en foto's. Ook een afbeelding van een ijsbotenwedstrijd staat hierbij. Met deze voorwerpen komt het totaal aantal objecten op 251, waarvan een aantal al in handen waren van het Fries Museum. Een substantieel deel is opgestuurd door

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ Ibidem.

de verschillende ijsverenigingen in Friesland. Hier moet bij vermeld worden dat er dus veel van deze verenigingen waren in Friesland. Zo werden ook voorwerpen opgestuurd uit de kleinere steden en dorpen, waar dus ook verenigingen actief waren. Een klein deel van de voorwerpen werd opgestuurd door particulieren. Dit komt in het archief beter naar voren door de ontvangsbewijzen en de brieven die reageren op het verzoek in de krant.¹⁰⁰ Dit getuigt van een sterke band tussen het 'gewone' volk en het onderwerp van de tentoonstelling in 1938/1939.

Ook het grote succes dat de tentoonstelling was komt naar voren uit de krantenartikelen uit de periode. Zo schrijft de *Leeuwarder Courant* in januari 1939 dat de tentoonstelling verlengd wordt door het grote aantal bezoekers en dat nog steeds voorwerpen naar het Fries Museum verstuurd werden.¹⁰¹

Het aantal inzendingen van 'gewone' mensen zorgt ervoor dat de middenklasse zijn stempel op deze tentoonstelling heeft mogen en weten te drukken. Daarnaast zijn de objecten die getoond werden niet alleen van de middenklasse, maar ook van musea en de elite. Zo is er zilverwerk tentoongesteld waar ijssporten op afgebeeld werden. De tentoonstelling is dus een combinatie van dagelijks leven, maar ook zeker wel van hogere cultuur. Het feit dat veel van de souvenirs uit Enkhuizen gebruiksvoorwerpen zijn, toont aan dat de 'gewone' man de overtocht naar Enkhuizen maakte. Ook het feit dat veel schaatsen, sledes en kleding tentoon werd gesteld, laat zien dat het gewone leven een belangrijk thema was in deze tentoonstelling.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ 'De Friesche ijssport in den loop der tijden', *Leeuwarder Courant* (19 januari 1939).

2.1.4 Hedendaagse Friese kunst en Zomertentoonstelling 1940/1941

In 1940 en 1941 is een zomertentoonstelling gehouden van hedendaagse Friese kunst. De grote verandering van 1941 ten opzichte van 1940 is dat in 1940 'de Friesche kunst in de uitgebreidste zin genomen [werd] en ging het inheemsche schuil onder de groote massa.'¹⁰² Hierom werd er in 1941 gekozen om alleen werken van Friezen uit Friesland te tonen.

Een andere verklaring van het opnieuw opzetten van de tentoonstelling kan de Tweede Wereldoorlog zijn. Het was misschien te duur en tijdrovend voor het Fries Museum om een geheel nieuwe tentoonstelling op te zetten, met de spanningen van de Tweede Wereldoorlog, dat er gekozen is voor een hernieuwde opzet van de tentoonstelling van vorig jaar.

Hoewel er geen antwoord gegeven kan worden op de vraag waarom het Fries Museum wederom koos voor een tentoonstelling over Friese kunst, kan wel gezegd worden dat het geen succes was. Volgens een artikel in *Het Volk* van juli 1941 was er van een Friese stijl geen sprake. Dit wordt verklaard door te stellen dat Friesland simpelweg te weinig inwoners telde om meerdere schilders en daarmee ook schilderscholen in leven te houden. Het tentoongestelde wordt zelfs omschreven als 'knutselwerk in de vrije uren'.¹⁰³

De voorwerpen die voor deze tentoonstelling gebruikt werden, bestonden uit tekeningen, portretten, schilderijen of beeldhouwwerken. Alle kunstwerken waren het product van Friezen die woonachtig waren in Friesland. Dit komt ook naar voren in de kunst.¹⁰⁴

Van de vijf beelden van Adema, een beeldhouwer uit Huizum, die getoond werden hadden namelijk drie daarvan een Fries onderwerp. Zo werd de Friese koe, een renpaard en een Oldenburger, een Duits paardenras, getoond. Naast

¹⁰² Tresoar, *Fries Genootschap*, 205-08, 295.

¹⁰³ 'Friese kunst in het Fries Museum', *Het Volk: dagblad van de arbeiderspartij* (21 juli 1941)

¹⁰⁴ Tresoar, *Fries Genootschap*, 205-08, 295.

deze beesten was er ook een beeld van Jeanne D'arc en Remus en Romulus aanwezig.¹⁰⁵

Wat opvalt bij de andere werken, en voornamelijk bij de portretten, is dat het veelal om plattelandsvoorstellingen gaat. Rietlanden, duingebieden, veengebieden, de zee en de waddenkust waren vaak het onderwerp van de schilderijen. Daarnaast zijn ook veel kleine dorpen met de bekende kerk in het centrum afgebeeld. Stiens, Engelum, Bergum, Appelscha en Boxum bijvoorbeeld zijn allemaal stuk voor stuk afgebeeld. Ook de grotere 'steden' van Friesland zijn afgebeeld. Bijzondere plekken en wegen in Drachten en Leeuwarden zijn ook tentoongesteld bij de expositie.¹⁰⁶

Het meest interessante bij de Zomertentoonstelling van 1941 zijn de onderwerpen die geschilderd of gebeeldhouwd zijn. Het Fries Museum heeft weinig invloed gehad op de makers van de kunstwerken aangaande de onderwerpen die centraal staan, maar er kan wel iets gezegd worden over wat tot de mensen sprak. Zo is dus bekend dat het boerenleven en het platteland vaak geportretteerd werd en dat er minder vaak een Friese stad afgebeeld werd.

Ook kustgebieden, zeegebieden en veenlandschappen waren vaak het onderwerp van de kunstenaars. Friesland werd dus steeds vaker geïdentificeerd met het platteland en steeds minder met de stad. Ook het boerenbedrijf dat daarbij hoorde, met kleine dorpen en dergelijke taferelen, sprak veel meer aan bij de kopers van kunst, dan de grote steden en majestueuze dingen. Dit is interessant voor de Friese identiteit omdat deze dus verbonden bleef met het platteland. Terwijl de getoonde voorwerpen steeds elitairder werden, bleef het onderwerp van de voorwerpen het alledaagse leven en het platteland.

¹⁰⁵ Tresoar, *Fries Genootschap*, 205-08, 295.

¹⁰⁶ Tresoar, *Fries Genootschap*, 205-08, 295.

2.1.5 Friese Heraldiek 1942

Tijdens de oorlog was het voor het Fries Museum verboden om haar zilverwerk en haar portretten tentoon te stellen door de Duitse overheerser. Hier wordt in de catalogus van de tentoonstelling van 1942 geen verklaring voor gegeven. Er wordt wel bij vermeld dat een streven naar volledigheid in geen geval gehaald zou kunnen worden, ongeacht de oorlogssituatie. De oorlog heeft er volgens de heer Wassenbergh ook voor gezorgd dat veel minder mensen bereid waren voorwerpen beschikbaar te maken voor de tentoonstelling. Het is het Fries Museum wel gelukt om 80 mensen zover te krijgen om hun heraldische voorwerpen beschikbaar te maken voor de tentoonstelling.¹⁰⁷

Het was het streven van de tentoonstelling om ook minder bekende Friese wapens te tonen, maar dit is door de oorlog minder goed gelukt. Daarnaast is de tentoonstelling verdeeld over ongeveer 15 onderwerpen. Zo zijn daar de verschillende zegels, wapenboeken, adelsbrieven, wapenborden, metalen voorwerpen, glas, ceramiek, textiel en hout.¹⁰⁸

Het is opmerkelijk dat het Fries Museum koos voor een tentoonstelling over heraldiek in het midden van de Tweede Wereldoorlog. De heraldiek kwam vooral in de Middeleeuwen op en werd voornamelijk gebruikt om onderscheid te creëren ten tijde van oorlogen. Om dit als onderwerp te kiezen voor een tentoonstelling tijdens de oorlog is dan ook dapper. Het kan ervoor hebben gezorgd dat de Friezen gezien werden als opstandig en strijdlustig. Dit subtiele gebaar kan als licht verzet gezien worden.

De tentoonstelling is dus opgedeeld in de verschillende vormen waarin wapens terugkomen. Ook is er een onderscheid gemaakt tussen de verschillende stoffen waar de wapens op te zien waren. Het is wel interessant om te zien dat van de 80 inzenders er 15 buiten Friesland woonden op het moment van inzenden. De rest kwam allemaal uit Friesland, waarbij de grootste groep inzenders in Leeuwarden woonde.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Tresoar, *Fries Genootschap*, 205-08, 296.

¹⁰⁸ Tresoar, *Fries Genootschap*, 205-08, 296.

¹⁰⁹ Tresoar, *Fries Genootschap*, 205-08, 296.

De heraldiek is een onderwerp dat vooral van toepassing is op de elite binnen een land of provincie. Het bedenken of laten ontwerpen van een wapen is vaak niet weggelegd voor de simpele man en er moet dan ook bedacht worden dat de doelgroep van deze tentoonstelling hoogstwaarschijnlijk niet de gewone man was. Het is hierbij wel opmerkelijk dat er in *Het Volk*, een socialistisch dagblad, van 7 augustus 1942 een kort artikel over de tentoonstelling gaat.¹¹⁰ Het sprak dus ook de 'gewone' man op de straat aan.

Over de doelstelling van de tentoonstelling staat verder niks in de catalogus, maar een mogelijke verklaring kan zijn dat door de spanningen van de oorlog een onderbreking van deze spanningen welkom was. Dit kon dan gedaan worden door een tentoonstelling in het Fries Museum. De leden van het Fries Genootschap hebben in grote getale ook voldaan aan het verzoek om hun wapens, in welke vorm dan ook, beschikbaar te stellen voor de tentoonstelling.¹¹¹

Concluderend kan dus gezegd worden dat terwijl in de vorige tentoonstellingen het dagelijks leven van de gewone man zeker een rol speelde in de exposities, dat in het geval van de heraldiek tentoonstelling zeker niet het geval was. Dit kan enerzijds komen door de spanningen die de oorlog veroorzaakten, wat het moeilijker maakte om goede voorwerpen en interessante exposities voor elkaar te krijgen. Anderzijds kan het ook verklaard worden door een verschuiving van de interesse van het Fries Museum om tentoonstellingsonderwerpen.

Het staat in ieder geval vast dat de heraldiek als onderwerp bijna geen raakvlakken heeft met de 'gewone man'. Zeker door de spanningen in de oorlog kan er vanuit gegaan worden dat deze tentoonstelling weinig bezocht is door mensen uit de middenklasse en lagere klassen van Friesland. Over de bezoekersaantallen en de compositie daarvan is geen informatie te verzamelen.

¹¹⁰ 'Friese heraldiek', *Het Volk: socialistisch dagblad* (7 augustus 1942)

¹¹¹ Tresoar, *Fries Genootschap*, 205-08, 296.

2.1.6 Tentoonstelling Cor Reisma 1950

Van 29 april tot 21 mei 1950 stond een tentoonstelling in het Fries Museum in het teken van Cor Reisma. Reisma, een schilder die tijdens de tentoonstelling nog leefde, was geboren in Steenwijk en een kind van Friese ouders. Volgens de catalogus van de tentoonstelling was Reisma 'zeer verknocht aan het Friese land' en was daarom het Friese platteland vaak het onderwerp van zijn schilderijen. De tentoonstelling bestond uit 51 werken.¹¹²

De tentoonstelling bestond uit een groot aantal stillevens en een aantal zelfportretten en portretten. Helaas staan alleen de titels in de catalogus bij de tentoonstelling en kan dus niet gezien worden wat er daadwerkelijk afgebeeld is. Wel is duidelijk dat veel dieren afgebeeld staan. Zo zijn er schilderijen met de titel 'De Bok', 'Geplukte Hanen', 'Het Lam', 'Geitje' en 'Lammeren' tentoongesteld. Ook het Holstmeer en een terp in de sneeuw waren het onderwerp van de schilderijen.¹¹³

Helaas is de tentoonstelling Reisma een kleine en een minder goed gedocumenteerde tentoonstelling geweest. Het is duidelijk te zien dat het plattelandsleven een grote inspiratiebron is geweest voor de schilderijen van Cor Reisma en mogelijk kan dat dus aangesproken hebben bij de leden van het Fries Genootschap. Deze hebben er uiteindelijk mee ingestemd dat Reisma's schilderijen het onderwerp zouden worden van de tentoonstelling in 1950.

Het is niet eenduidig te bewijzen dat de schilderijen door hun plattelandskarakter ook daadwerkelijk goed verkocht werden, omdat dit niet gedocumenteerd is. Daarnaast is moeilijk te zeggen hoeveel andere schilderijen Reisma gemaakt heeft die niet aanwezig waren op de tentoonstelling en welke onderwerpen daarop afgebeeld stonden.

Als er gekeken wordt naar de andere tentoonstellingen en de andere schilderijen, zoals bij de expositie in 1940, dan is het opvallend dat er nog steeds veel plattelandstaferelen en scenes uit het boerenbedrijf afgebeeld staan. Het staat dus nagenoeg bijna vast dat het platteland en grote uitgestrekte weides een prominente rol hadden in de Friese identiteit.

¹¹² Tresoar, *Fries Genootschap*, 205-08, 297.

¹¹³ Tresoar, *Fries Genootschap*, 205-08, 297.

Het is hier noodzakelijk om te verwijzen naar de periode waarin de tentoonstelling opgezet is. Direct na de oorlog was er waarschijnlijk geen behoefte aan discutabele onderwerpen, maar moest er vooral genoten kunnen worden in een museum. De tentoonstelling Cor Reisma, met haar rustieke onderwerpen, was misschien wel een welkome afwisseling met de moeizame periode na de oorlog.

Deze tentoonstelling betekent voor de Friese identiteit dat deze nog sterk gekoppeld is aan het platteland en het dagelijks leven. De tentoonstelling is aan de andere kant ook bijzonder omdat de voorwerpen nogal elitair zijn. Hierin is dus duidelijk een verschuiving te herkennen van alledaagse voorwerpen naar 'high art' voorwerpen. Deze ontwikkeling gaat nog langer door zoals we in hoofdstuk drie gaan zien.

Wat opvalt in de periode van 1877 tot 1952 is dat er een verschuiving plaats vindt van alledaagse voorwerpen naar echte kunst. Zo ligt in de beginperiode, met de tentoonstellingen van 1935, 1938 en 1942 nog sterk de nadruk op gebruiksvoorwerpen. Bij de tentoonstellingen in 1936, 1940 en 1950 staat al meer de 'high art' centraal. Schilderijen en beeldhouwwerken werden meer en meer het onderwerp van museale tentoonstellingen.

Dit kan te maken hebben met een verschuiving in de houding van musea ten opzichte van hun doel. In de beginperiode en met name bij de tentoonstelling van 1877 was het doel van het Fries Museum om te laten zien wat voor bijzondere voorwerpen er in Friesland allemaal te vinden waren. Dit onderscheid met de andere provincies werd dan gemaakt op basis van alledaagse voorwerpen zoals lepels, schaatsen of heraldische voorwerpen.

Waar bij de eerste tentoonstellingen nog gebruiksvoorwerpen of prijzen die typische Fries waren, werden tentoongesteld, verschoof dit bij de latere tentoonstellingen naar schilderijen die gemaakt zijn door Friezen. Over de schilderijen die gemaakt zijn kan dan wel gezegd worden dat er veel platteland, kustlandschappen en boerenlandschappen op afgebeeld stonden, iets wat typisch Fries is.

Het is moeilijk om te bepalen in hoeverre het Fries Museum er voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog erin is geslaagd om hun ideale tentoonstelling op te zetten. In de archiefstukken is moeilijk te vinden hoe het Fries Genootschap met de oorlog te maken heeft en hoe ze zich daarin gedragen. In sommige catalogi van tentoonstellingen wordt de oorlog wel genoemd en wordt gezegd dat er aanpassingen gemaakt moeten worden door de aanwezigheid van de Duitse overheerser, maar explicietere voorbeelden worden niet genoemd.

Concluderend kan dus gezegd worden dat het perspectief van het Fries Museum in de periode van 1877 tot 1952 verschoof van alledaagse voorwerpen naar wat tegenwoordig 'echte' kunst wordt genoemd. Dit neemt niet weg dat bij deze 'echte' kunst nog steeds de kenmerkende Friese taferelen centraal staan. Het platteland, het boerenbedrijf, de beesten en de paarden spelen een prominente rol in de schilderijen en beeldhouwwerken die het onderwerp van tentoonstellingen waren.

Het Fries Museum heeft in deze periode dus getracht om een meer elitair museum te worden, maar heeft dat gedaan door kunst tentoon te stellen wat gemaakt werd door Friezen binnen, maar ook buiten Friesland. Hierdoor heeft zij nog steeds een identiteit gecreëerd waar het platteland en het leven buiten de stad centraal staat.

Dit komt sterk overeen met de kenmerken van Friese identiteit zoals die genoemd worden door Breuker en Jensma. Waar zij het platteland duidelijk als onderdeel zien van de Friese identiteit, komt dit ook vaak naar voren in de schilderijen. Opmerkelijk hierin is wel de aandacht voor het 500-jarig stadsrecht van Leeuwarden. Het stedelijk leven zou meer horen bij de Hollandse identiteit dan bij de Friese, terwijl er toch veel aandacht voor Leeuwarden is gekomen.

3. De periode na 1952

In het vorige hoofdstuk komt de periode vanaf de Historische Tentoonstelling van 1877 tot aan het jaar 1952 aan bod. Er is gekozen voor het jaar 1952 omdat in dit jaar een herordening van de complete inrichting van het museum plaatsvond. Henny de Leeuw schreef een artikel in 2013 over deze veranderingen omdat eenzelfde herordening ook in 2013 plaats kon vinden door een verbouwing.¹¹⁴

In 1952 bestond het Fries Genootschap 125 jaar en dit was volgens de leden een mooie gelegenheid om nieuwe elektrische verlichting aan te brengen in het Fries Museum. De werkzaamheden waren een geschikte mogelijkheid voor de toenmalige directeur, Abraham Wassenbergh, om de inrichting van het museum op de schop te doen.¹¹⁵

In dit hoofdstuk wordt dus gekeken naar de periode vanaf deze herordening tot aan de tegenwoordige tijd. Voor deze lange periode is gekozen omdat vooral over de latere tentoonstellingen veel bekend en gepubliceerd is. Ook kan door deze lange periode te bekijken een beter beeld geschetst worden van het historische proces dat plaatsgevonden heeft in het Fries Museum. Daarnaast is het ook interessant om te zien of er een verschuiving plaatsvindt in de focus van Friese identiteit. In het eerste hoofdstuk is bijvoorbeeld te zien dat het draait om het meer alledaagse leven van Friesland maar dit verschuift wel naar een meer internationale context.

¹¹⁴ De Leeuw, H. 'Een nieuwe koers voor het Fries Museum: De herordening van het Fries Museum in 1952', *De Vrije Fries* 93 (2013) 9 – 26, aldaar 9, 10.

¹¹⁵ *Ibidem*, 10.

3.1 Veranderingen in 1952

De Leeuw beschrijft in zijn artikel ook een proces in de museumwereld. Volgens hem vindt er een verandering plaats van wetenschappelijk georiënteerde musea naar een nieuw type museum dat vooral educatief moet zijn. 'Het nieuwe hoofddoel van het museum – het opvoeden van de grote massa in plaats van het beschikbaar stellen van informatie aan een klein aantal wetenschappers – vereiste volgens hem ook een andere presentatiewijze'. Hiermee werd dus tijdens de grote herordening in 1952 een begin gemaakt.¹¹⁶

De Leeuw stelt verder dat de herordening in 1952 niet per se een inhoudelijke verandering was. Het was vooral de presentatie die veranderd werd. Het museum werd moderner en er kwam, zoals hierboven genoemd is, meer aandacht voor de educatieve aspecten van een museum. Met moderner wordt hier bedoeld dat het museum met de algemene trend van musea meegaat. Overzichtelijke routes en meer aandacht voor het educatieve karakter zijn daar voorbeelden van. Daarnaast werd de route die gelopen kon worden chronologisch ingedeeld.¹¹⁷

Het museum, zoals die in 1952 bestond, leidde de bezoekers achtereenvolgens langs 'de zilversmeedkunst met de Poptaschat, het prentenkabinet, Friese instrumenten, zestiende- en zeventiende-eeuwse Friese schilderkunst, Friese volkskunst en Fries aardewerk, waarbij het verschil in inspiratiebron tussen het Delfts en Fries aardewerk sterk benadrukt werd'.¹¹⁸

Daarna ging de route langs volkskunst, wat bestond uit borduurwerk en houtbewerking. De Hindeloper kamers, de Workumer kamer en de Friese volksgebruiken bij geboorte en trouwen werden daarna aangedaan. Friese sporten en klederdrachten, een werkplaats voor zilver en een zilverwinkel met een aantal andere winkels uit vroegere tijden waren de volgende onderwerpen die bekeken konden worden. Dit werd gevolgd door de Bisschopkamers, keramiek, de archeologische afdeling, de middeleeuwse kamer en de renaissancekamer. Als laatste kon men een achttiende-eeuwse keuken

¹¹⁶ Ibidem, 14.

¹¹⁷ Ibidem, 19 en 20.

¹¹⁸ De Leeuw, 'Een nieuwe koers', 16, 17

bezichtigen met in dezelfde ruimte een zuivelfabriek en de Middeleeuwse stukken in de kelders van het gebouw.¹¹⁹

De overeenkomsten met de Historische Tentoonstelling van 1877 zijn snel gemaakt. Ook in 1952 is er nog veel aandacht voor Friese gebruiken, zoals deze plaatsvonden bij geboorte en trouwen. Daarnaast was er ruimte voor de Friese sporten die ook in 1877 een plekje hadden gekregen in de tentoonstelling. Over het algemeen kan gezegd worden dat ook in 1952 de nadruk nog steeds lag op het dagelijkse leven van de mensen in Friesland. Het gaat hier om gebruiken, sport en bijvoorbeeld Friese gebruiken in de keuken, maar er is ook veel ruimte voor arbeid zoals houtbewerking of zilversmeden. Het dagelijks leven van Friezen stond in 1952 nog heel erg centraal in het museum.

Een voorbeeld hiervan wordt gegeven door de bijzin die De Leeuw bij de ruimte met het aardewerk geschreven heeft. Hij benadrukt hier dat in deze ruimte het van belang was dat het verschil tussen Delfts aardewerk en Fries aardewerk goed naar voren zou komen.

¹¹⁹ De Leeuw, 'Een nieuwe koers', 16, 17.

3.2 Tentoonstelling het Kinderportret in Noordelijk Nederland in de 16^e en 17^e eeuw 1954.

Vanaf 19 december 1953 tot 18 januari 1954 was de tentoonstelling Het Kinderportret te bewonderen in het Fries Museum te Leeuwarden. De tentoonstelling bestond uit 75 portretten, vooral van schilders uit Friesland. Ter vergelijking waren er ook portretten van Groningse en West-Friese schilders aanwezig. West-Friesland is het gebied in Noord-Holland waar Enkhuizen, Hoorn en Alkmaar liggen. De Friese en Groningse portretten hadden een meer provinciaal karakter, ten opzichte van de West-Friese, die meer een westers (lees: Hollands) karakter hadden vanwege de nabije kunstcentra zoals Amsterdam en Haarlem.¹²⁰

De hoge transportkosten hebben voorkomen dat er Friese portretten uit het buitenland gehaald zijn, maar er is wel voor gekozen om zoveel mogelijk mensen aan te schrijven. Dit heeft volgens de catalogus een bijzonder resultaat opgeleverd. Het Fries Museum heeft voor deze tentoonstelling veel musea en particulieren geschreven om zoveel mogelijk kinderportretten tentoon te kunnen stellen. Hier is in grote getale gehoor aan gegeven.¹²¹

De tentoonstelling had volgens het Fries Genootschap meerdere doelen en presenteerde in hun ogen dan ook geen 'eenzijdige geschiedenis'. Er kan gekeken worden naar de houding en de gezondheid van de baby's, maar ook kan er aandacht geschonken worden aan de klederdracht van de kinderen. De tentoonstelling kon leerzaam zijn voor folkloristen en kunsthistorici. Voor eerstgenoemde was het leerzaam om te kijken naar de attributen waarmee de kinderen geportretteerd waren en voor laatstgenoemde kon men de technieken uit de drie verschillende regio's met elkaar vergelijken.¹²²

De kinderen op de schilderijen uit Friesland en Groningen waren vooral kinderen uit de landsadel. Hiermee wordt de adel bedoeld die grote stukken land in het bezit had en mensen daarop werkzaam hadden. In West-Friesland was de situatie anders omdat daar enigszins grote steden waren in de vorm van

¹²⁰ Tresoar, *Fries Genootschap*, 205-08, 298.

¹²¹ Tresoar, *Fries Genootschap*, 205-08, 298.

¹²² Tresoar, *Fries Genootschap*, 205-08, 298.

Enkhuizen, Hoorn en Alkmaar. In de grote steden waren het de welgestelde burgers die ervoor kozen om hun kinderen te laten portretteren.¹²³

Wat de tentoonstelling kinderportretten heeft betekend voor de Friese identiteit is moeilijk te zeggen. Wel kan er gezegd worden dat vanuit het Fries Museum een interesse kwam in de elite van Friesland, Groningen en West-Friesland. Het is algemeen bekend dat deze klasse het vermogen had om kinderportretten te laten maken. Ook het feit dat het Fries Museum wist welke families een kinderportret uit de 16^e en 17^e eeuw in huis hadden, getuigt ervan dat het bekenden waren van het Fries Genootschap. Het Fries Genootschap is van nature een nogal elitair genootschap geweest.

Deze tentoonstelling zegt dus minder over de Friese identiteit dan bijvoorbeeld de tentoonstellingen van 1877, 1935 en 1938. Ook al worden de Friese portretten afgezet tegen de Groningse en de West-Friese, wil dat niet meteen zeggen dat ze superieur zijn of kenmerkend voor Friesland. Het feit dat kinderportretten ook in Groningen en West-Friesland gemaakt werden, geeft al aan dat kinderportretten weinig betekend hebben voor de Friese identiteit. Wel is het nuttig om deze tentoonstelling te benoemen omdat het een completer beeld geeft van de tentoonstellingen door de jaren heen in het Fries Museum.

¹²³ Tresoar, *Fries Genootschap*, 205-08, 298.

3.3 De meest iconische voorwerpen van het Fries Museum

Op 13 september 2013 is het nieuw Fries Museum geopend door Koningin Maxima. In dit hernieuwde museum is er ook een tentoonstelling die de naam 'De meest iconische voorwerpen van het Fries Museum' draagt.¹²⁴ Dit is uitermate interessant voor het vraagstuk van identiteit. Door te kijken wat het Fries Museum als meest iconisch identificeert, kan gekeken worden waar de Friese identiteit dan uit bestaat.

Het zwaard van 'Grutte Pier', een schrijfplankje van Tolsum, mantelspeld van Wijnaldum, Mata Hari en Lourens Alma-Tadema zijn zulke iconische voorwerpen van het Fries Museum. Het Fries kostuum met oorijzers, de gevangenisdeur van het Blokhuispoort, de Hindeloper kamer, het Poptazilver en Gerrit Benner mogen ook niet ontbreken.¹²⁵ In deze paragraaf worden deze voorwerpen toegelicht en wordt er nauwkeuriger gekeken wat het voor de Friese identiteit betekent dat deze voorwerpen als iconisch gekwalificeerd zijn.

Het legendarische zwaard van Grutte Pier is 2,13 meter lang en meer dan zes kilo zwaar. Het is het zwaard van Pier Gerlofs Donia, een boer uit Kimswerd die in eerste instantie helemaal niet meedeed met de oorlog tussen de Hollanders en de Friezen. In 1515 werd zijn boerderij in de brand gestoken en besloot hij het zwaard op te pakken en ten strijde te trekken tegen de Hollanders. In de ogen van de Friezen was hij een vrijheidsstrijder en een held, maar in de ogen van de Hollanders was hij een piraat.¹²⁶ 'Grutte Pier' is dus een belangrijk persoon geweest in de geschiedenis van Friesland. Niet alleen is hij bekend van het spreekwoord 'Bûter, brea en griene tsiis, wa't dat net sizze kin, is gjin oprjochte Fries', ook is hij typerend voor de vrijheidsstrijd van Friesland tegen haar zuidelijke overheersers. Het is dus niet verrassend dat het zwaard uitgekozen is tot een van de meest iconische voorwerpen uit het museum.

¹²⁴ Greater Venues, 'Het Nieuwe Fries Museum: De trots van de Friezen of van ús allemaal' (Versie 16 september 2013), <https://www.greatervenues.com/nieuws/brand-new/het-nieuwe-fries-museum-de-trots-van-de-friezen-of-van-us-allemaal/> (29 mei 2017)

¹²⁵ Fries Museum, 'De meest iconische voorwerpen van het Fries Museum' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/> (29 mei 2017)

¹²⁶ Fries Museum, 'Het zwaard van Grutte Pier' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/zwaard-van-grutte-pier/> (29 mei 2017)

Het schrijfplankje van Tolsum is een schrijfplankje uit de Romeinse tijd, namelijk 29 na Christus. Op het plankje staat vermeld dat een slaaf een schuld kan eisen van een andere persoon, waarbij meerdere Romeinse soldaten als getuigen aanwezig zijn. Het is het bewijs van contact tussen de Friezen en de Romeinen en het is tevens het oudste schrift van Nederland.¹²⁷ Friesland wordt met dit object in een meer internationale context geplaatst. De Romeinen zijn voor veel Europeanen natuurlijk bekend gebied en het is dan interessant om te laten zien dat er contact is geweest tussen de Friezen en de Romeinen.

Het Popta-zilver is een zilverwerkstuk dat ook al een onderdeel was van de historische tentoonstelling van 1877. Het was een set zilveren voorwerpen met het wapen van Henricus Popta. Het is gemaakt in de 17^e eeuw in Leeuwarden door Rintje Jans en Nicolaas Mensma. Op het zilverwerk zijn taferelen uit de Griekse mythologie afgebeeld. Verder weten we dat kinderen op de Latijnse school deze Griekse verhalen hebben gehoord. Het zilverwerk werd zo mooi gevonden dat het een plekje heeft gekregen tussen de iconen van het Fries Museum.¹²⁸

Het Poptazilver is een voorwerp dat niet uniek is voor Friesland. Zilverwerk werd bijvoorbeeld op veel meer plaatsen gemaakt en vooral de afbeeldingen van het zilverwerk waren niet typisch Fries. De verhalen uit de mythologie hadden weinig verband met de Friese cultuur, maar de buitengewone kwaliteit van het zilverwerk en de esthetische waarde zorgt ervoor dat het toch tot de meest iconische voorwerpen behoort.

In 1876 wordt in Leeuwarden een meisje geboren dat de naam Margaretha Zella draagt. Op haar 29ste is zij een grote attractie in Parijs waar zij met haar exotische dansen veel harten stal. In deze periode voor de Eerste Wereldoorlog had Mata Hari, de naam die zij zichzelf in haar periode als danseres gegeven heeft, veel contact en affaires met mannen uit het leger of de geheime dienst. Omdat zij dit ook actief nastreefde, werd zij verdacht in de ogen

¹²⁷ Fries Museum, 'Schrijfplankje van Tolsum' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/schrijfplankje-van-tolsum/> (29 mei 2017)

¹²⁸ Fries Museum, 'Popta-zilver' (z.j.) <https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/popta-zilver/> (29 mei 2017)

van de geheime dienst. In 1917 is zij in Parijs ter dood veroordeeld voor verraad.¹²⁹

De dagboeken van Mata Hari zijn nagelaten aan het Fries Museum. In deze dagboeken zijn ook brieven te vinden van haar affaires en haar bedenkingen over de oorlog. Deze dagboeken vormen de basis van een ruimte in het Fries Museum toegewijd aan Mata Hari. Aanvullend is er van 14 oktober 2017 tot 2 april 2018 een tentoonstelling toegewijd aan Mata Hari in het Fries Museum te bewonderen.¹³⁰

In 1953 vond een boerenknecht in Wijnaldum, een plaatsje in Friesland, een antieke mantelspeld. Het werd het eigendom van het Fries Museum en deze liet het voor analyse opsturen naar Engeland. Hier kwamen ze erachter dat de fibula ongeveer uit de zevende eeuw na Christus kwam. De rode steentjes, almandijn, die op de mantelspeld zitten komen uit India en zijn het bewijs dat er dus via veel omwegen al contact is geweest tussen Friesland en India in de zevende eeuw. De grote hoeveelheid almandijn zorgt ervoor dat het de fibula 'het grootste ingelegde sieraad uit vroegmiddeleeuwse Nederland, en misschien wel uit Europa' is.¹³¹

Ook de gevangenisdeur van de Hoeksterpoort is een icoon in de collectie van het Fries Museum. Tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben de Duitsers veel mensen van het verzet opgesloten in het Huis van Bewaring, de Hoeksterpoort. Op 8 december 1944 wordt het Huis van Bewaring overvallen door mensen van het verzet en worden, zonder een schot te lossen, veel gevangenen bevrijd en de Duitsers gevangen gezet. Dit verhaal staat bekend als het grootste verzetsverhaal van Friesland tijdens de Tweede Wereldoorlog en wordt het onderwerp van meerdere boeken en films. De gevangenisdeur is het eigendom geworden van het

¹²⁹ Fries Museum, 'Het Mysterie Mata Hari' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/het-mysterie-mata-hari/> (29 mei 2017)

¹³⁰ Fries Museum, 'Het Mysterie Mata Hari' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/het-mysterie-mata-hari/> (29 mei 2017)

¹³¹ Fries Museum, 'Mantelspeld van Wijnaldum' (z.j.) <https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/mantelspeld-van-wijnaldum/> (30 mei 2017)

Fries Museum en speelt een belangrijke rol in de 'overvalzaal', een zaal die toegewijd is aan de overval van 1944.¹³²

De gevangenisdeur van de Hoeksterpoort in het Fries Museum kan gezien worden als een stukje collectieve herinnering. Dit komt overeen met de theorie van Susan Crane dat musea voorwerpen kiezen die het waard zijn om behouden te blijven. Het bewaren en tonen van deze voorwerpen zorgt dan voor een collectief geheugen wat door de burgers gedeeld wordt. Hierdoor kan er een nationale identiteit geconstrueerd worden. Dit wordt dus ook gedaan voor alle Friezen door het tonen van deze gevangenisdeur.¹³³

Landschap met Rode wolken van Gerrit Benner is het volgende topstuk van het Fries Museum. Benner, geboren in Leeuwarden in 1897, is een schilder die een expressionistische stijl heeft en die veel geleerd heeft van Appel en Corneille. Het werk van Benner 'onderscheidt zich door een groot gevoel voor kleur, een brede kwaststreek, een sterk vereenvoudigde vormtaal en een toenemende belangstelling voor het Friese landschap'.¹³⁴ Na zijn verhuizing naar Noord-Holland in 1953 wordt de provincie waar hij geboren is een belangrijk thema in zijn schilderijen. De Friese weidevelden en de meren van Friesland worden steeds vaker geportretteerd door de schilder. Volgens het Fries Museum bleef Benner altijd trouwens aan zijn muze: '*de vergezichten van het Friese platteland*'.¹³⁵

Alma-Tadema is in Dronryp geboren en is de schilder van het topstuk *Amo te amo me*. Het onderwerp van het schilderij is een verliefd stel in de Romeinse tijd. In de negentiende eeuw vielen zijn schilderijen heel erg in de smaak en Alma-Tadema verhuisde naar Engeland. Hier werd hij zo geliefd dat hij de titel sir kreeg. Vanaf 1 oktober 2016 tot 7 februari 2017 was Alma-Tadema

¹³² Fries Museum, 'Gevangenisdeur Blokhuispoort' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/gevangenisdeur-blokhuispoort/> (30 mei 2017)

¹³³ Crane, *Museums and Memory*, 3, 6.

¹³⁴ Fries Museum, 'Gerrit Benner: Landschap met rode wolk' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/gerrit-benner-landschap-met-rode-wolk/> (30 mei 2017)

¹³⁵ Fries Museum, 'Gerrit Benner: Landschap met rode wolk' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/gerrit-benner-landschap-met-rode-wolk/> (30 mei 2017)

ook het onderwerp van een tentoonstelling in het Fries Museum, waarover later meer.¹³⁶

De schilderijen van Alma-Tadema hadden niet een bewust Fries onderwerp centraal staan. De schilderijen typeerden vaker een tafereel uit de oudheid en waren daarmee niet uniek in de wereld. De hoge kwaliteit van de schilderijen maakte het aan de andere kant wel uniek. Voor de identiteit van Friesland kan hierover weinig gezegd worden, behalve dan dat Alma-Tadema een Fries is. Zijn producten zijn niet specifiek Fries, maar het is vooral een gevoel van trots vanuit het Fries Museum dat Alma-Tadema een prominente rol speelt in het huidige museum. Het kan dus gezien worden als het toe-eigenen van Alma-Tadema door de Friezen. Een (wereld)bekende schilder wordt gepresenteerd als een symbool voor Friesland, terwijl zijn schilderijen dit niet per se uitstralen.

De laatste twee topstukken zijn beide makkelijker te plaatsen binnen de Friese identiteit. Zo is het Fries kostuum met oorijzer het volgende iconische voorwerp van het Fries Museum. Vanaf de 17e tot en met de 20e eeuw werden Friese kostuum gedragen en ontwikkelde het oorijzer zich echt tot een sieraad van zilver of goud. Er bestaat niet één Fries kostuum, maar de kostuums veranderden in de loop van de tijd mee met de mode. Altijd werd een kanten muts en een oorijzer gedragen. De Friese kostuums verschilden ook per regio binnen Friesland en er kon dus gekeken worden naar het kostuum om te kijken uit welke regio een persoon kwam. Met deze kleding 'laten mensen zien uit welke regio ze komen en bij welke groep ze horen, dus wat hun identiteit is'.¹³⁷ Hier moet wel bij vermeld worden dat het Friese kostuum nooit uniform is geweest, omdat de vrouwen zelf besloten wat zij het meest aantrekkelijk vonden en dus aantrokken.¹³⁸

Het laatste iconische onderwerp van het Fries Museum is een bekende van de Historische tentoonstelling van 1877. Het Fries Genootschap probeerde

¹³⁶ Fries Museum, 'Alma Tademias Amo te ama me' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/alma-tademias-amo-te-ama-me/> (29 mei 2017)

¹³⁷ Fries Museum, 'Fries Kostuum met gouden oorijzer' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/fries-kostuum-met-gouden-oorijzer/> (30 mei 2017)

¹³⁸ Fries Museum, 'Fries Kostuum met gouden oorijzer' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/fries-kostuum-met-gouden-oorijzer/> (30 mei 2017)

de Hindeloper cultuur zo goed mogelijk na te bootsen door de Hindeloper kamer zo goed mogelijk naar de stijl van de regio na te maken. De kamer tijdens de historische tentoonstelling is gemaakt door een timmerman uit Leeuwarden en de kamer is gemaakt als een bouw pakket. Dit was nodig omdat de kamer ook moest kunnen reizen. Tijdens de Wereldtentoonstelling van 1878 'veroverde de kamer de harten van de bezoekers'.¹³⁹ Dit zorgde ervoor dat de kamer meerdere, grote, Europese steden langs moest om bewonderd te worden. Tegenwoordig is er een ruimte in het Fries Museum waar de Hindeloper Kamer bekeken kan worden en deze tentoonstelling duurt tot ongeveer 2019.¹⁴⁰

Veel van de iconische voorwerpen zijn uniek. Niet zozeer uniek voor Friesland, maar ook uniek op de wereld. Hierbij kan gedacht worden aan de fibula en de schilderijen van Alma-Tadema. Vooral de fibula is waarschijnlijk geen product geweest van de inwoners van het huidige Friesland in de 8^e eeuw na Christus. Het feit dat het gevonden is op Fries grondgebied en zo uniek in de hele wereld is, maakt het een iconisch object.

Ook de gevangenisdeur van de Hoeksterpoort is iets unieks binnen Friesland, maar niet zozeer binnen Nederland. De strijd tegen de Duitse bezetter is iets wat in heel Nederland veel aandacht kreeg en krijgt en is dus niet specifiek voor Friesland. Dit neemt niet weg dat de geslaagde overval op het Huis van Bewaring een unieke prestatie in de geschiedenis is, maar kan verder weinig verklaard worden uit het oogpunt van Friese identiteit.

Dit geldt ook voor het schrijfplankje van Tolsum. Dit schrijfplankje is vooral het bewijs van interactie tussen de Friezen en de Romeinen en is niet zozeer typerend voor de Friese identiteit. De internationale context waarbinnen Friesland zich begeeft is wel interessant om naar te kijken omdat dit is iets waar het Fries Museum in mijn ogen naar streeft. Dit komt ook naar voren bij de schilderijen van Alma-Tadema. Deze zijn ook uniek in de wereld door de hoge kwaliteit en niet zozeer door de onderwerpen van de schilderijen.

Het mysterie rondom Mata Hari is ook iets wat Friesland binnen een bredere, internationale context plaatst. Mata Hari was geen typische, Friese

¹³⁹ Fries Museum, 'Hindeloper kamer' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/hindeloper-kamer/> (30 mei 2017)

¹⁴⁰ Fries Museum, 'Hindeloper kamer' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/hindeloper-kamer/> (30 mei 2017)

vrouw en de dansen die zij beoefende waren juist meer Oosters dan Fries, maar wel is zij wereldbekend geworden door het mysterie dat rondom haar persoon ontwikkeld is.

Het mysterie Mata Hari, het schrijfplankje, de gevangenisdeur en de schilderijen van Alma-Tadema kunnen allemaal gezien worden als een poging van het Fries Museum om Friesland te presenteren in de context van de wereld. Met andere woorden wordt Friesland in de wereld gezet. Internationaal bekende voorwerpen of gebeurtenissen worden daardoor verbonden met Friesland.

Drie voorwerpen die uitermate belangrijk zijn voor de Friese identiteit zijn de Hindeloper kamer, het Fries kostuum en de schilderijen van Gerrit Benner. Ten eerste is de Hindeloper kamer een voorbeeld van Friese cultuur omdat het een regio in Friesland zo nauwkeurig mogelijk probeert na te bootsen. Het feit dat tijdens de Historische Tentoonstelling van 1877 de Hindeloper Kamer voor mensen buiten Friesland synoniem wordt met Friese identiteit pleit ervoor dat zaken zoals meubilair, gebruiksvoorwerpen en kleding uit Hindelopen direct verbonden worden met de Friese identiteit. Dit neemt niet weg dat de Hindeloper Kamer voor buitenlanders ondertussen ook een Nederlands, nationaal symbool kon zijn tijdens de Wereldtentoonstelling.

Dit geldt natuurlijk ook voor het Fries kostuum met bijbehorend oorijzer. Kleding kan uitermate belangrijk zijn voor (nationale) identiteit en zoals het Fries Museum zelf al zegt, bepaalde het type kostuum ook uit welke regio en tot welke stand iemand behoorde. Belangrijker voor de Friese identiteit is er in mijn ogen dan ook geen ander topstuk.

De schilderijen van Gerrit Benner zeggen iets over de Friese identiteit door de onderwerpen die erop staan afgebeeld. Zoals genoemd had Benner een voorkeur voor de meren en de veengebieden van Friesland en dit is terug te zien in zijn schilderijen. Voor de Friese identiteit kan dan de verbondenheid met het platteland van betekenis zijn.

Concluderend kan dus gezegd worden dat in de latere jaren de Friese identiteit veel vaker in een bredere, internationale context gegoten is. Voorwerpen zoals het schrijfplankje en de schilderijen van Alma-Tadema zijn objecten die een veel groter internationaal publiek aantrekken omdat ze raakvlakken hebben met grotere overkoepelende geschiedenissen. Het is in mijn

ogen de bedoeling van het Fries Museum om een groter publiek te bereiken en hiermee een hogere omzet te realiseren. Dit kan gedaan worden door het Fries Museum aantrekkelijker te maken voor een internationaal publiek dat geïnteresseerd in geschiedenis.

Niet alleen kunnen de meer internationale objecten gezien worden als een poging om naamsbekendheid voor Friesland te genereren, ook kan het gezien worden als een poging om het provinciale beeld dat Friesland heeft tegen te gaan. Er wordt dus aan de ene kant geprobeerd om dat provinciale karakter van Friesland te tonen, door middel van landschappen en het dagelijks leven, terwijl aan de andere kant ook de plaats van Friesland in de geglobaliseerde wereld een belangrijk kenmerk is van de iconische voorwerpen.

3.4 De tentoonstellingen in de laatste jaren

In dit subhoofdstuk wordt er gekeken naar de recente tentoonstellingen en de summiere beschrijving die er op de site bijstaat. Hierdoor kan er gekeken worden of het Fries Museum nog steeds een Friese identiteit nastreeft en wat deze dan inhoudt.

Van eind maart tot begin juni liep er een fototentoonstelling in het Fries Museum waarbij Hans van der Meer een fotoserie had gemaakt, waar ‘de koe in het huidige Nederlandse veehouderij en landschap centraal staat’. De koe is volgens het Fries Museum namelijk tekenend voor Nederland omdat het een hele belangrijke rol speelt in ons landschap en in onze economie. In opdracht van het Nederlands Filmmuseum maakte Van der Meer een nieuwe fotoserie die geïnspireerd werd door een eerder project van Cas Oorthuys. Ook dit project toonde een romantisch beeld van de koe in Nederland.¹⁴¹

Dat de koe niet alleen kenmerkend kan zijn voor Nederland, maar ook voor Friesland komt ook al eerder naar voren in dit hoofdstuk en het vorige hoofdstuk. Bijvoorbeeld de landschappen van Gerrit Benner, maar ook de aanwezigheid van koeien in de tentoonstelling van 1941 over ‘moderne’ Friese kunst, zorgt ervoor dat er een zekere continuïteit zit in het verband tussen platteland en Friesland. De verbinding met het platteland wat bepalend is voor Friesland wordt daarmee snel gemaakt. Dat de koe als symbool voor iets in dit kader breder wordt getrokken dan alleen Friesland is niet merkwaardig omdat het een project was in opdracht van het Fotomuseum dat in Rotterdam staat.

Bijna een jaar kon de tentoonstelling *Goud – Gevonden schatten uit de Middeleeuwen* in het Fries Museum bezocht worden. Van juni 2015 tot juni 2016 waren bijvoorbeeld de Fibula van Wijnaldum, de goudschatten van Dronrijp en de beroemde schat van Wieuwerd te bezichtigen. Vaak werden de schatten gevonden in terpen, een idee om de huizen in Nederland te beschermen tegen het opkomende water. Een terp was in feite gewoon een heuvel waar huizen

¹⁴¹ Fries Museum, ‘de koe’ (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/te-zien-en-te-doen/tentoonstellingen/de-koe/> (31 mei 2017)

opstonden. Doordat deze terpen gemaakt werden met grond uit de omgeving, komt het dus voor dat onder de grond meerdere schatten gevonden zijn.¹⁴²

Het museum kreeg bij de tentoonstelling hulp van het Rijkmuseum van Oudheden te Leiden, het Norwich Castle Museum, het Groninger Museum, het Noordelijk Archeologisch Depot Nuis en amateurarcheologen. Vooral het bruikleen van het Norwich Castle Museum is opmerkelijk omdat er in de tekst niet naar voren komt dat het Friese stukken zijn, maar dat het 'de overzeese relatie tussen Engeland en Friesland in de vroege Middeleeuwen' illustreert.¹⁴³

Deze tentoonstelling valt zich het beste te vergelijken met het topstuk de 'Fibula van Wijnaldum'. Dit wordt bevestigd door het feit dat deze fibula ook daadwerkelijk een rol speelt in de tentoonstelling. Het zijn bijzondere objecten omdat ze van unieke kwaliteit of schoonheid zijn voor de periode waaruit ze komen. Het is niet zo dat ze kenmerkend zijn voor de Friese cultuur of identiteit. Deze tentoonstelling plaatst Friesland weer in een internationalere context. Het laat zien dat Friesland ook een rol heeft gespeeld in de Middeleeuwen, maar ook dat Friesland blijkbaar ook in staat was om mooie en waardevolle spullen te maken.

In opdracht van het Fries Museum en de Leeuwarder Courant is Kadir van Lohuizen enkele keren meegegaan met vissers op de Waddenzee 'om zijn visie op Friesland te geven'. In 2009 heeft de Waddenzee een plekje gekregen op de Werelderfgoedlijst en dit laat zien hoe uniek dit gebied daadwerkelijk is. De keuze tussen natuur en visserij is een moeilijke om te maken en deze komt in de foto's ook duidelijk naar voren. Natuurbehoud is uiteraard belangrijk omdat het al steeds slechter gaat met de ecologie van de planeet, maar economische motieven voor de vissers zijn ook belangrijk.¹⁴⁴

Uit deze tentoonstelling komt naar voren dat de zee en de kustgebieden als kenmerkend gezien kunnen worden voor Friesland. Dit bevestigt nog maar eens dat kustgebieden, de zee en meren een belangrijk thema zijn in de Friese

¹⁴² Fries Museum, 'goud' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/te-zien-en-te-doen/tentoonstellingen/goud/> (31 mei 2017)

¹⁴³ Fries Museum, 'goud' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/te-zien-en-te-doen/tentoonstellingen/goud/> (31 mei 2017)

¹⁴⁴ Fries Museum, 'Vissers: Kadir van Lohuizen' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/te-zien-en-te-doen/tentoonstellingen/vissers--kadir-van-lohuizen/> (31 mei 2017)

kunst en daarmee in de Friese identiteit. De tentoonstelling van Friese kunst in 1941 laat dit ook zien. De identiteit van Friesland is dan ook verbonden met het water. Dit kan ook komen door de toetreding van het Waddengebied tot de UNESCO Werelderfgoedlijst in 2009. Deze toetreding kan ervoor hebben gezorgd dat het Fries Museum hierop in wilde spelen met economisch gewin in het achterhoofd.

Van juni 2014 tot oktober 2015 stond de kinderboekenserie De Kameleon centraal voor een tentoonstelling in het Fries Museum. De boeken gingen over een tweeling in het fictieve dorp Lenten in Friesland, die met hun boot 'De Kameleon' veel avonturen beleefden. Vanaf 1948 begon Hotze de Roos met het schrijven over de tweeling Hielke en Sietse Klinkhamer. De tentoonstelling was gericht op kinderen, met het raadsel van de zilveren vork als einddoel. Volgens het Fries Museum was het raadsel voor kinderen spannend, maar voor volwassenen een feest van herkenning en jeugdsentiment. Het leven op het platteland en het boerenbedrijf speelde een grote rol in de boeken.¹⁴⁵

Ten eerste is deze tentoonstelling interessant omdat het Friese literatuur verbindt met het Fries Museum. Er zijn weinig kinderen in Friesland opgegroeid zonder kennis te maken met de bekende tweeling Klinkhamer. Daarnaast zijn de onderwerpen waar de boeken over gaan bijna synoniem aan de kenmerken die we tot nu toe herkend hebben als zijnde kenmerkend voor Friesland. Het boerenbedrijf en het platteland spelen zoals gezegd een prominente rol en ook het leven op het water is van grote betekenis in de boeken. Al deze aspecten lopen soms ook door de tentoonstellingen heen die het Fries Museum in al die jaren opgezet heeft.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog was er een periode in Nederland waar de mensen het heel moeilijk hadden. In de winter van 1944 begonnen de Duitsers steeds meer voedsel in te nemen en dit zorgde ervoor dat in West-Nederland mensen door de tekorten gedwongen werden om suikerbieten en tulpenbollen te eten. In Friesland hadden de mensen nog wel genoeg te eten omdat er veel

¹⁴⁵ Fries Museum, 'De Kameleon' (z.j.) <https://www.friesmuseum.nl/te-zien-en-te-doen/tentoonstellingen/de-kameleon/> (1 juni 2017)

landbouwgrond in Friesland te vinden was. De Duitsers beperkten ook de voedseltransporten van de noordelijke provincies naar de Randstad.¹⁴⁶

Door de moeilijke omstandigheden waar families in de Randstad zich bevonden, werden kinderen naar Friesland gestuurd omdat daar nog wel genoeg te eten was. Via boten, treinen, vrachtwagens, auto's en soms te voet gingen de kinderen naar Friesland. Daar werden ze opgevangen door de boeren. Tijdens de expositie staan drie verhalen van zulke kinderen en verhalen van drie Friese gezinnen die deze kinderen opvingen centraal.¹⁴⁷

Deze tentoonstelling kan op meerdere manieren geïnterpreteerd worden. Zo kan heel makkelijk wederom de connectie met het platteland gemaakt worden omdat de meeste mensen die kinderen opnamen boeren waren en op het platteland woonden. Het contrast tussen platteland en Randstad zal dan ook groot geweest zijn voor de kinderen en er mag vanuit gegaan worden dat dit verschil een grote rol gespeeld heeft in de verhalen.

Een andere manier om tegen de tentoonstelling aan te kijken is het plaatsen van Friesland in een grotere historische context. De Tweede Wereldoorlog is een grote historische gebeurtenis geweest die veel mensen interessant vinden en waar ze meer over willen weten. Het is dus moeilijk om te bepalen welke motivatie doorslaggevend is geweest voor het Fries Museum.

Een verklaring hiervoor kan zijn dat het Fries Museum van mening is dat door eerdere tentoonstellingen de vraag beantwoord is wat de kenmerken zijn van de Friese identiteit. Dit antwoord is gegeven door de verschillende tentoonstellingen die aan deze periode voorafgaan. De focus verschuift in de laatste periode duidelijk naar een vraagstuk waar Friesland zich begeeft in de internationale context. Welke rol speelt Friesland in de Westerse wereld?

Er kan in ieder geval over deze tentoonstelling gezegd worden dat er een connectie gemaakt kan worden tussen de tentoonstelling en Friese identiteit. Dit komt naar voren in het platteland en het boerenbedrijf. Daarnaast kan de vergelijking gemaakt worden tussen de gevangenisdeur van de Hoeksterpoort en de tentoonstelling over hongerkinderen. Door een tentoonstelling op te zetten

¹⁴⁶ Fries Museum, 'Hongerkinderen' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/te-zien-en-te-doen/tentoonstellingen/hongerkinderen/> (1 juni 2017)

¹⁴⁷ Fries Museum, 'Hongerkinderen' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/te-zien-en-te-doen/tentoonstellingen/hongerkinderen/> (1 juni 2017)

die verbanden heeft met een internationale, historische gebeurtenis kan dat veel bezoekers opleveren. Het kan een poging zijn van het Fries Museum om zich neer te zetten op een internationaler podium.

Er zijn nog talloze tentoonstellingen te bespreken. In dit hoofdstuk is ervoor gekozen om niet de grootste tentoonstellingen te bekijken, maar juist te kijken naar de kleinere. De tentoonstellingen in hoofdstuk 1 en 2 waren namelijk qua bezoekersaantallen vaak een succes.

In dit hoofdstuk is er onderzoek gedaan naar de Friese identiteit in het Fries Museum in de periode van 1952 tot het heden. Er is, net als in vorige hoofdstukken, gekeken naar tentoonstellingen, maar ook is er veel aandacht besteed aan de 'iconische voorwerpen' van het Fries Museum. Door deze te bekijken kan er iets gezegd worden over de Friese identiteit.

In dit hoofdstuk wordt het steeds lastiger om iets te zeggen over de Friese identiteit omdat de tentoonstellingen steeds vaker een verbintenis hebben met een grotere internationale context. Daarnaast verschuift de focus van een identiteit die gekenmerkt wordt door het kleinschalige, dat wil zeggen platteland en boerenbedrijf, naar iets dat veel groter en breder gezien kan worden.

De houding en het gedrag van Friezen ten tijde van de Tweede Wereldoorlog is iets wat naar voren komt in deze periode, maar ook het contact met de Romeinen en de weelde van de Friezen in de Middeleeuwen. Ook onderwerpen die internationaal bekend zijn, zoals Mata Hari en Alma-Tadema worden in deze periode steeds meer gebruikt. In de vorige perioden zagen we geen tentoonstellingen met een internationaal bekend onderwerp.

Een verklaring voor het internationaler worden van de tentoonstelling kan komen door de verdere globalisering aan het eind van de twintigste eeuw en wat zich nu nog steeds doortrekt. Het proces van globalisering is iets dat na de Tweede Wereldoorlog op gang komt en nog niet helemaal tot wasdom is gekomen voor 1952. De neutraliteit en het feit dat Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog weinig te maken heeft gehad met de Duitsers is een verklaring voor het feit dat er geen aandacht besteed wordt in het Interbellum aan het gedrag en de houding van de Friezen in de Eerste Wereldoorlog.

Een andere verklaring voor deze internationalisering kan liggen bij het plaatsen van Friesland in de wereld. Er moet een antwoord gegeven worden op de vraag welke plaats Friesland in de wereld innam en in gaat nemen in de toekomst. Dit wordt geprobeerd door Friesland door middel van de tentoonstellingen te plaatsen in een internationale context.

Er zijn nog steeds wel zaken te herkennen die in de vorige hoofdstukken ook naar voren komen. De steeds maar terugkerende relatie met de zee en de kust bijvoorbeeld kan ook in deze periode herkend worden. Naast deze relatie

kan ook de verbinding tussen Friesland en het platteland en de cultuur die daarbij hoort herkend worden.

Concluderend kan dus gezegd worden dat in de periode 1952 tot nu er een aantal zaken terugkeren. Hierbij moet gedacht worden aan het kleinschalige van het platteland, boerenbedrijf, de zee en de visserij. Ten opzichte van de periode voor 1952 kan duidelijk ook een nieuwe ontwikkeling herkend worden. Dit is de ontwikkeling naar een meer internationaal georiënteerde Friese identiteit. Hoe Friesland zich tot andere gebieden verhoudt, zowel in het heden als het verleden kan gezien worden als centrale vraag in deze periode.

Conclusie

Centraal in dit onderzoek stond de vraag uit welke elementen de Friese identiteit en cultuur bestond, zoals die gepresenteerd werd door het Fries Museum. De naam van het museum zegt het namelijk al, het wil datgene dat Fries is ook daadwerkelijk laten zien. Dit komt voornamelijk naar voren in de ideeën van het Fries Genootschap. Zoals gezegd had dit Genootschap voor ogen dat belangrijke historische objecten bij hen ingeleverd kon worden, zodat het in eerste instantie bewaard zou kunnen blijven. Na een tijdje speelden zij met het idee om deze objecten ook tentoon te stellen en de eerste opzet daarvoor werd gemaakt tijdens de Historische Tentoonstelling van 1877.

In de periode daarna werd het mogelijk voor het Fries Genootschap om een gebouw aan te schaffen waarna de objecten permanent te bezichtigen waren. Ook deze periodes komen in dit onderzoek aan bod en zijn opgedeeld in twee delen. De eerste periode loopt van ongeveer 1881 tot aan 1952. Dit is gedaan omdat in het jaar 1952 een grote verbouwing plaats moest vinden. Dit gaf ruimte om het Fries Museum opnieuw in te delen waardoor dit een bijzonder jaar is in de geschiedenis van het Fries Museum.

Als laatste tijdvak is gekeken naar de periode 1952 tot aan het heden. Dit is belangrijk om zo het proces door te trekken tot de tegenwoordige tijd. Zo kan er ook een beter beeld gegeven worden welke richting het Fries Museum in de toekomst heen gaat.

Wat voornamelijk opvalt in de Historische Tentoonstelling van 1877 is het feit dat er veel aandacht is gekomen voor de Hindeloper Kamer. De poging van het Fries Genootschap om een Hindeloper Kamer zo exact mogelijk na te bootsen, viel niet alleen in de smaak binnen Friesland, maar ook bij de bezoekers buiten Friesland. Het kreeg daarom een plek in de Wereldtentoonstelling van 1878. Dit zorgde voor een merkwaardig tafereel. De Hindeloper kamer ging namelijk van een regionale identiteit naar een nationale identiteit. Bij de Historische Tentoonstelling in Leeuwarden werd het door Friezen namelijk gezien als de regionale identiteit van Hindelopen, terwijl bij bezoekers die niet uit Friesland kwamen, het als regionale identiteit van heel Friesland gezien werd.

Dit veranderde nog eens bij de Wereldtentoonstelling waar bezoekers het gingen identificeren als Nederlandse identiteit.

Wat niet vergeten mag worden bij de Historische Tentoonstelling is dat er in veel gevallen geen keuze is gemaakt door het Fries Genootschap wat ze moesten presenteren en wat ze weg konden laten. Bijna alle beschikbare objecten werden namelijk getoond, waarbij duplicaten uiteraard vermeden werden. Hierdoor kan er niet heel specifiek gezegd worden over de Friese identiteit bij sommige objecten, omdat deze sowieso gepresenteerd zijn. Er kan wel iets gezegd worden over de Friese identiteit omdat er al een keuze is gemaakt welke voorwerpen in eerste instantie aangenomen werden bij de voorganger van de Historische Tentoonstelling. Bij deze keuze werd al bepaald dat het iets met Friesland te maken moest hebben, maar ook dat het geen contemporaine kunst mocht zijn.

In de tentoonstelling komen naast de Hindeloper Kamer nog meer interessante zaken naar voren. Zo zijn er meerdere schilderijen waar bekende Friezen op staan afgebeeld. Dit is belangrijk voor de Friese identiteit omdat een regionale of nationale identiteit ook afhangt van de nationale figuren die van waarde zijn. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan de koning van Nederland, Willem-Alexander, als nationale identiteit. Ook de schilderijen en de uitgestalde kleding is uitermate belangrijk voor de Friese identiteit geweest. Tijdens de Historische tentoonstelling was er aandacht voor de Friese kleding op de schilderijen, maar werd dit ook uitgesteld.

De tentoonstelling kenmerkte zich ook door de niet geringe aandacht voor Friese sporten, kleding en landschappen. Het zijn deze drie onderwerpen die dan ook een prominente plaats hebben in de tentoonstelling.

In de periode van 1877 tot 1952 heeft het Fries Museum meerdere grote tentoonstelling opgezet. In deze periode is al een kleine verschuiving merkbaar van de focus op platteland naar een iets meer internationale context. Het is vooral in deze periode dat de leden van het Fries Genootschap in mijn ogen invloed uitoefenen op de verschillende tentoonstellingen die plaatsvonden.

Zo staan er bij de tentoonstellingen ook de namen van inzenders. Deze inzenders zijn vaak leden van het Fries Genootschap. Het is aannemelijk dat de leden van het Genootschap bij het bepalen van de tentoonstelling de keuze

hebben gemaakt op basis van wat in hun bezit is. Dat kan een verklaring zijn voor de twee tentoonstellingen van schilderijen. Het onderwerp van deze schilderijen zijn dan wel vaak het platteland, kustlandschappen en boerenlandschappen. Deze kunnen gezien worden als typisch Fries, omdat het ook terugkomt in andere tentoonstellingen.

Verder valt op dat er een verschuiving is van alledaagse voorwerpen zoals gebruiksvoorwerpen, naar 'echte' kunst. De bovengenoemde schilderijen en beeldhouwwerken worden pas in de latere jaren tentoongesteld, en vormen dus een breuk met bijvoorbeeld de tentoonstelling over Friese ijssport. Het onderwerp hierbij is alledaagse dingen.

In deze periode van twee Wereldoorlogen is het moeilijk te bepalen welke invloed dit heeft gehad op het beleid van het Fries Museum. Zo zijn er bronnen die stellen dat de Tweede Wereldoorlog en de bezetting van Duitsland ervoor heeft gezorgd dat de meest waardevolle objecten van het Fries Museum niet getoond mochten worden. De oorlogsplanningen kan er ook voor gezorgd hebben dat mogelijke ideeën van het Fries Museum aangaande tentoonstellingen gedwarsboemd zijn. Verder is er over deze oorlog weinig te vertellen.

Wat nog meer interessant is in deze periode is dus een verschuiving van alledaagsheid naar kunstvoorwerpen. Bij deze kunstvoorwerpen heeft het Fries Museum er wel voor gekozen om kunst tentoon te stellen van Friese kunstenaars of Friese onderwerpen. Hierbij moet gedacht worden aan ambachten of het leven buiten de stad.

Een verklaring van deze trend naar elitaire kunst kan gevonden worden in een meer globaler proces waarbij musea meer aandacht gaan besteden aan deze hogere vormen van kunst in plaats van mooie gebruiksvoorwerpen.

In de periode van 1952 tot nu komt een beeld naar voren van een steeds meer internationaal gericht museum. De tentoonstelling van het kinderportret in Noord-Nederland hoort daar nog niet helemaal bij omdat dit ook een kleinschaligere tentoonstelling was. De focus lag bij deze tentoonstelling dan ook op Groningen, Friesland en West-Friesland. Bij de andere onderwerpen is steeds vaker een verschuiving van alledaagse voorwerpen naar 'echte' kunst te herkennen.

Steeds vaker staat een onderwerp centraal die in een veel bredere context gezien kan worden. Zo speelt de Tweede Wereldoorlog zowel bij een iconisch voorwerp, als bij een tentoonstelling een prominente rol. Door Friesland neer te zetten in zo'n globale context, kan er een beeld gecreëerd worden van Friesland in de wereld.

Dit neemt niet weg dat een aantal thema's nog steeds veel voorkomen. Zo wordt zowel in tentoonstellingen als bij enkele iconische voorwerpen telkens een verband gezocht tussen Friesland en het leven op het platteland en de zee. Dit komt bijvoorbeeld naar voren in een fototentoonstelling, de tentoonstelling over De Kameleon, maar ook bij de iconische voorwerpen van Gerrit Benner en de Hindeloper Kamer.

Over deze periode kan dus gezegd worden dat het verschuift van een regionale identiteit in Nederland, naar een grotere regionale identiteit buiten Nederland. Dit betekent dat Friesland in de eerdere periodes vaak afgezet werd tegen Nederland en andere regio's binnen Nederland. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan de Hindeloper Kamer. In de latere periodes wordt gekeken hoe Friesland in een veel bredere context past. Hoe past Friesland bijvoorbeeld binnen Europa. Een voorbeeld hiervan is de houding van Friesland tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Voor dit proces zijn meerdere verklaring mogelijk. Zo kan het verklaard worden door te kijken naar het proces van globalisering dat zeker na het einde van de Tweede Wereldoorlog een stuk sneller is gegaan. Deze gebeurtenis zorgde ervoor dat Europa nauwer ging samenwerken en zorgde ervoor dat ook Amerika veel prominenter aanwezig zou zijn op het wereldtoneel.

Een andere verklaring kan Leeuwarden 2018 zijn. Het feit dat Leeuwarden in 2018 Culturele Hoofdstad van Europa is, stond al in 2013 vast. Leeuwarden is ervan overtuigd dat dit culturele feest veel bezoekers op gaat leveren en misschien wil het Fries Museum daar in hun tentoonstellingen al op in spelen. Het internationale karakter van de laatste jaren kan hierdoor verklaard worden. Dit is dus geen verklaring voor de tentoonstellingen van eerdere jaren, maar kan zeker een verklaring zijn voor de meest recente tentoonstellingen zoals die naar voren komen in hoofdstuk 3.5.

Concluderend kan dus gezegd worden dat in de periode vanaf de Historische Tentoonstelling en de oprichting van het Fries Museum er wel getracht is een Friese identiteit neer te zetten. In het begin werd dat gedaan door alledaagse voorwerpen tentoon te stellen die karakteristiek en kenmerkend voor Friesland waren. Hierbij moet gedacht worden aan geboortelepels, schaatsen en prijzen voor bepaalde sporten die in Friesland veel beoefend werden.

In de periode na de Historische Tentoonstelling zien we al een verschuiving naar 'high-art'. Er zijn al meer tentoonstellingen met schilderijen en beeldhouwkunst bijvoorbeeld, maar nog steeds worden alledaagse gebruiksvoorwerpen tentoon gesteld om zo een beeld van Friesland te geven. De tentoonstellingen met schilderijen zijn vaak van Friese schilders en artiesten of hebben een typisch Fries thema als onderwerp. Hierbij moet gedacht worden aan het platteland, de kustgebieden en het boerenbedrijf. Een verklaring voor de tentoonstellingen met schilderijen in deze periode, kan zijn dat de leden van het Fries Genootschap een werk van een kunstenaar thuis hadden staan en daar graag aandacht aan wilden besteden.

Een andere conclusie die getrokken kan worden is dat in de periode na de Historische Tentoonstelling het Fries Museum zelf een volwaardige collectie begint aan te leggen. Hiermee wordt niet alleen bedoeld dat er geen particuliere bruiklenen gevraagd worden, maar dat door het goede netwerk met andere musea in binnen- en buitenland er geen noodzaak voor deze bruiklenen meer is. Het aanwezige en gewenste materiaal kan in de latere periodes geleend worden van andere musea in tegenstelling tot particulieren.

In de periode vanaf 1952 tot nu ligt de nadruk zeker wel op 'high-art'. Dit kan te maken hebben met de verschuiving van de functie van een museum. De connectie met Friesland is nog steeds wel te vinden, maar is wel moeilijker te analyseren. Verbanden met het platteland in de vorm van fototentoonstellingen of iconische voorwerpen zijn nog wel te maken. Maar tentoonstelling over het leven van Mata Hari en Alma-Tadema zijn moeilijker in het proces van Friese identiteit te plaatsen.

Er vindt in het Fries Museum dus een verschuiving plaats van gebruiksvoorwerpen als museummateriaal naar 'high-art' als museummateriaal. Dit gaat gepaard met een verschuiving van alledaagse onderwerpen, naar

onderwerpen die een plek hebben in een globalere, bredere context zoals de Tweede Wereldoorlog of grotere historische processen.

Samenvattend zijn er dus meerdere trends te herkennen. De eerste trend heeft te maken met de groep personen die de Friese identiteit construeert. Dit werd in de beginjaren duidelijk niet alleen door het Fries Genootschap gedaan, maar door veel meer personen in Friesland in de vorm van bruiklenen. Uit welke sociale klassen deze personen kwamen is moeilijk te zeggen, maar wel is duidelijk dat bij bepaalde genoemde tentoonstellingen de bruiklenen zijn geleverd door de gegoede klasse. In de latere jaren van het museum werd de Friese identiteit voor een nog groter deel bepaald door het Fries Museum zelf. Er worden (bijna) geen particulieren geschreven om voorwerpen op te sturen.

Een tweede verschuiving die zichtbaar is heeft te maken met wat nou kenmerkend Fries is. In de beginjaren werd de Friese identiteit vooral getoond door gebruiksvoorwerpen en kleding te laten zien, terwijl in de latere jaren er sprake is van 'high-art'. Aan de andere kant is er ook een continuïteit in de objecten te herkennen. Zo hebben veel objecten te maken met het dagelijks leven, denk hierbij aan sporten, arbeid of vermaak. Ook het Friese landschap, zowel het platteland als de zee, speelt vaak een rol in de objecten.

Uit dit onderzoek is gebleken dat de Friese regionale identiteit geconstrueerd wordt door meerdere sociale groepen en de interactie daartussen. Dit komt naar voren in het hoge aantal bruiklenen in de beginperiode. Daarnaast is ook gebleken dat een regionale identiteit geconstrueerd wordt door het tegenover de nationale identiteit te zetten. Zo werd het platteland in Friesland scherp afgezet tegenover het stedelijke leven in Holland. Als laatste kan geconcludeerd worden dat een regionale identiteit ook geconstrueerd wordt door het afzetten tegen een globaler proces. Dit komt duidelijk naar voren in de recentere tentoonstellingen waarin Friesland in een internationale context geplaatst wordt.

Literatuurlijst

Archiefstukken:

Tresoar, Leeuwarden, *Fries Genootschap*, 205-08

Tresoar, Leeuwarden, *Fries Genootschap*, 205-08, 292

Tresoar, Leeuwarden, *Fries Genootschap*, 205-08, 293

Tresoar, Leeuwarden, *Fries Genootschap*, 205-08, 294

Tresoar, Leeuwarden, *Fries Genootschap*, 205-08, 295

Tresoar, Leeuwarden, *Fries Genootschap*, 205-08, 296

Tresoar, Leeuwarden, *Fries Genootschap*, 205-08, 297

Tresoar, Leeuwarden, *Fries Genootschap*, 205-08, 298

Literatuur:

Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and spread of nationalism* (London 2006)

Boschma, C., 'Historische Tentoonstelling 1877', *De Vrije Fries* (1977) 57, 17-32.

Breuker, Philippus, *Opkomst en bloei van het Friese nationalisme, 1740 – 1875* (Leeuwarden 2014)

Coronel, Samuel Sr., *Herinneringen aan de Historische Tentoonstelling van Friesland* (Leeuwarden 1878)

Crane, S. A. *Museums and Memory* (Stanford 2000)

'De Friesche ijsport in den loop der tijden', *Leeuwarder Courant* (19 januari 1939).

De Jong, Ad, *Dirigenten van de Herinnering: Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815 – 1940* (Nijmegen, 2001)

De Leeuw, H., 'Een nieuwe koers voor het Fries Museum: De herordening van het Fries Museum in 1952', *De Vrije Fries* 93 (2013) 9 – 26

'De Lenijto 2 te Leeuwarden', *Nieuwsblad van het Noorden* (16 september 1935)

Eekhof, W. *Friesche oudheden: afbeeldingen van merkwaardige voorwerpen van wetenschap en kunst, gevonden in de archieven, kerken, kasteelen, terpen enz. Van Friesland* (Leeuwarden 1875)

Fries Burgerpanel, *De Friese identiteit volgens het Fries burgerpanel* (Fryslân 2016)

Fries Genootschap, *Gids voor de bezoekers der historische tentoonstelling van Friesland* (Leeuwarden 1877)

'Fries Museum', *Leeuwarder Courant* (3 december 1938)

'Friese heraldiek', *Het Volk: socialistisch dagblad* (7 augustus 1942)

'Friese kunst in het Fries Museum', *Het Volk: dagblad van de arbeiderspartij* (21 juli 1941)

G. H. 'Hist. Tentoonstelling Oud-Leeuwarden', *Het Vaderland* (5 augustus 1935)

Gunn, Simon, *History and Cultural Theory* (London/New York: Routledge, 2006)

Hobsbawm, Eric en Terence Ranger, *The Invention of Tradition* (Cambridge 1983)

Jacobs – de Boer, K., *Moai sûnder wjergera: Over de beweegredenen die geleid hebben tot de oprichting van Het Genootschap, Het Kabinet en Het Fries Museum* (Augustinusga 1999)

Jensma. Goffe, *Het Rode Tasje van Salverda: Burgerlijk bewustzijn en Friese identiteit in de negentiende eeuw* (Leeuwarden 1998)

Jong, De, Ad, *De Dirigenten van de herinnering* (Nijmegen 2001)

Jordanova, L., *Objects of Knowledge: A historical perspective on museums* in: Peter Vergo (red.), *The new Museology* (London 1989) 22 – 40

Kaplan, Flora, E. S., 'Introduction', in: Flora E. S. Kaplan (red.), *Museums and the making of ourselves* (London 1996) 1 – 16

Sijens, D., 'Gysbert Japiks: Ofsliten symbool fan de Fryske Literatuer', *Fryslan historisch tijdschrift* 22^e jaargang nummer 6. November/december 2016

Van der Veen, Jan, *Herinneringen aan de historische tentoonstelling van Friesland in 1877* (Franeker 1878)

V. H., 'De Historische Tentoonstelling van Friesland', *De Gids* (1877) 41. 328 – 352

Internetbronnen:

Fries Museum, 'Alma Tademas Amo te ama me' (z.j.),
<https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/alma-tademas-amo-te-ama-me/>
(29 mei 2017)

Fries Museum, 'De Kameleon' (z.j.) <https://www.friesmuseum.nl/te-zien-en-te-doen/tentoonstellingen/de-kameleon/> (1 juni 2017)

Fries Museum, 'de koe' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/te-zien-en-te-doen/tentoonstellingen/de-koe/> (31 mei 2017)

Fries Museum, 'De meest iconische voorwerpen van het Fries Museum' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/> (29 mei 2017)

Fries Museum, ' Fries Kostuum met gouden oorijzer' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/fries-kostuum-met-gouden-oorijzer/> (30 mei 2017)

Fries Museum, 'Gerrit Benner: Landschap met rode wolk' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/gerrit-benner-landschap-met-rode-wolk/> (30 mei 2017)

Fries Museum, 'Geschiedenis' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/over-het-museum/geschiedenis/> (24 februari 2017)

Fries Museum, 'Gevangenisdeur Blokhuispoort' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/gevangenisdeur-blokhuispoort/> (30 mei 2017)

Fries Museum, 'goud' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/te-zien-en-te-doen/tentoonstellingen/goud/> (31 mei 2017)

Fries Museum, 'Het Mysterie Mata Hari' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/het-mysterie-mata-hari/> (29 mei 2017)

Fries Museum, 'Het zwaard van Grutte Pier' (z.j.),
<https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/zwaard-van-grutte-pier/> (29 mei 2017)

Fries Museum, 'Hindelooper kamer' (z.j.),
<https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/hindelooper-kamer/> (30 mei 2017)

Fries Museum, 'Hongerkinderen' (z.j.), <https://www.friesmuseum.nl/te-zien-en-te-doen/tentoonstellingen/hongerkinderen/> (1 juni 2017)

Fries Museum, 'Mantelspeld van Wijnaldum' (z.j.)
<https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/mantelspeld-van-wijnaldum/>
(30 mei 2017)

Fries Museum, 'Popta-zilver' (z.j.)
<https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/popta-zilver/> (29 mei 2017)

Fries Museum, 'Schrijfplankje van Tolsum' (z.j.),
<https://www.friesmuseum.nl/collectie/iconen/schrijfplankje-van-tolsum/> 29 mei 2017)

Fries Museum, 'Vissers: Kadir van Lohuizen' (z.j.),
<https://www.friesmuseum.nl/te-zien-en-te-doen/tentoonstellingen/vissers--kadir-van-lohuizen/> (31 mei 2017)

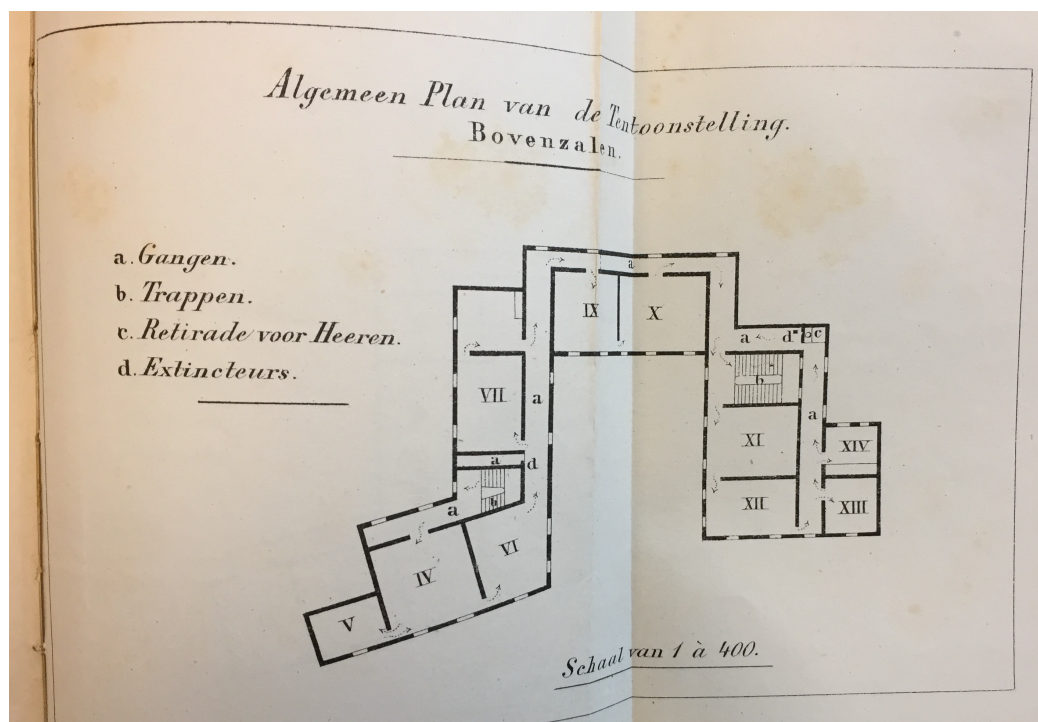
Greater Venues, 'Het Nieuwe Fries Museum: De trots van de Friezen of van ús allemaal' (Versie 16 september 2013),
<https://www.greatervenues.com/nieuws/brand-new/het-nieuwe-fries-museum-de-trots-van-de-friezen-of-van-us-allemaal/> (29 mei 2017)

Joop.nl 'Rijksmuseum neemt afscheid van negers, eskimo's en indianen'. (9 december 2015) <https://joop.vara.nl/nieuws/rijksmuseum-neemt-afschied-van-negers-eskimo-s-en-indianen>, (11 juni 2017)

Romana Abels, 'De Nederlandse identiteit beheerst alle politieke debatten', (26 februari 2017) <https://www.trouw.nl/democratie/de-nederlandse-identiteit-beheerst-alle-politieke-debatten~a728e41d/> (20 juni 2017)

Wieteke van Zeil, 'Nieuwe directeur Rijksmuseum breekt met verleden en maakt tentoonstelling over slavernij' (10 februari 2017) <http://www.volkskrant.nl/wetenschap/nieuwe-directeur-rijksmuseum-breekt-met-verleden-en-maakt-tentoonstelling-over-slavernij~a4460392/> (11 juni 2017).

Bijlage 1: Plattegrond van de Historische Tentoonstelling

Bron: Fries Genootschap, *Gids voor de bezoekers der historische tentoonstelling van Friesland* (Leeuwarden, 1877)

Bijlage 2: Twee afbeeldingen van de *Historische Tentoonstelling*

Doorkijk uit de Hindelooper Kamer in de zaal met oudheden.

De Hindeloper Kamer.

Bron: C. Boschma, 'Historische Tentoonstelling 1877', *De Vrije Fries* (1977) 57
17 - 32